

NOTULEN

*der plechtige openbare vergadering van
de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch
op zaterdag 1 oktober 1960 te 10.30 uur,
gehouden ter gelegenheid van het
afscheid van de Hoogedelachtbare Heer
Mr H. J. M. Loeff, als burgemeester van
's-Hertogenbosch*

NOTULEN

der plechtige openbare vergadering
van de
gemeenteraad van 's-Hertogenbosch
op zaterdag 1 oktober 1960,
te 10.30 uur.

ENIG PUNT VAN BEHANDELING:

Koninklijk besluit van 29 juli 1960 tot het verlenen van eervol ontslag aan mr H. J. M. Loeff als burgemeester der gemeente 's-Hertogenbosch met dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem als burgemeester bewezen. (Aangehouden in de vergadering van 9 september 1960).

Tegenwoordig:

Voorzitter: mr H. J. M. Loeff, scheidend burgemeester.

Wethouders: N. Schuurmans, dr H. J. J. van Velthoven, ir F. J. Suijkerbuijk en drs W. G. J. Lennaerts.

Leden: dr N. H. L. van den Heuvel, A. van Vugt, P. A. Ph. Stevels, A. H. S. Willemsen, mej. A. A. J. M. Tilman, P. M. Gielsse, G. A. Moerings, Th. G. T. Jansen, J. A. C. Aarts, Chr. A. de Gier, mevr. J. Bos-Kinsbergen, Th. J. Jacobus meergenaamd van der Zande, A. J. C. Wagemakers, mevr. dra N. M. J. H. Hustinx-Spoorenberg, J. C. H. van Oyen, mevr. J. M. Claasen-v. d. Laak, H. A. Lucas, H. W. van Kempen, J. J. M. van Halteren, drs F. A. van den Hout, J. M. van Engelen, J. M. A. Foppele, H. J. A. G. Heiligers, L. H. van Veggel, mr G. V. M. van Spaendonck, A. van Vliet, J. Op 't Hof en B. Tomas.

Secretaris: mr A. A. B. van Geelen, gemeente-secretaris.

Afwezig: de heer W. W. Kaasjager wegens ziekte.

Mede tegenwoordig:

Familieleden van de scheidende burgemeester:
mevrouw Loeff-Bongaerts;
de heer en mevrouw Loeff-de Margon;
eerwaarde pater J. J. M. Loeff S.J.;
de heer E. M. A. M. Loeff;
de heer en mevrouw Kerstjens-Loeff;
mejjuffrouw A. M. J. V. Loeff;

mejuffrouw P. P. J. M. Loeff;
mejuffrouw C. J. M. E. Loeff;
de heer D. A. J. M. Loeff;
de heer en mevrouw Van Dijk-Loeff
en de heer en mevrouw Bongaerts-Goossens.

Verder tegenwoordig de volgende genodigden:

Mgr W. M. Bekkers, bisschop van 's-Hertogenbosch;
mgr M. A. P. J. Oomens, vicaris-generaal van het bisdom 's-Hertogenbosch;
mr dr C. N. M. Kortmann, commissaris der Koningin in de provincie Noord-Brabant;
F. H. J. M. van den Eerenbeemt, lid van gedeputeerde staten van Noord-Brabant;
G. A. M. van Rooij, griffier der staten van Noord-Brabant;
J. P. J. van Loon, deken der stad;
mgr J. J. M. van Susante, plebaan der Sint Jan;
dr G. J. M. de Gruyter, voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor 's-Hertogenbosch en omstreken;
J. A. M. Cleerdin, voorzitter van de Industriële Kring en voorzitter van de Katholieke Werkgeversvereniging;
ds N. K. van den Akker, afgevaardigde van de Hervormde Kerkeraad;
mr Th. R. J. Wyers, president van het gerechtshof;
mr J. H. M. Dautzenberg, procureur-generaal bij het gerechtshof;
J. B. G. J. M. van Hellenberg Hubar, notaris;
mr H. B. S. Holla, secretaris van de Orde van advocaten;
J. H. M. Chappin, garnizoenscommandant van 's-Hertogenbosch;
mr A. M. J. baron van Hövell tot Westerflier, voorzitter Sint Adelbert;
A. A. M. van Mackelenberg, voorzitter r.k. Middenstand;
Th. A. Lambers, voorzitter winkeliersvereniging;
J. J. Verhulst, voorzitter Groot-Zakencentrum;
J. J. van Zantvliet, voorzitter K.A.B.;
J. J. Bos, voorzitter C.N.V.;
ds W. Vreugdenhil;
mr J. P. Miessen, directeur van het Brabants Dagblad;
drs J. Naninck, hoofdredacteur van het Brabants Dagblad;
M. Quint, oud-gemeentesecretaris van 's-Hertogenbosch;
J. A. Quaadvliet, gemeentesecretaris van Vught, oud-gemeente-ontvanger van 's-Hertogenbosch;
ir H. W. Th. Geurtsen, directeur van gemeentewerken;
ir J. J. C. van der Linden, directeur van het gemeentelijk licht- en waterbedrijf;
B. L. Thien, directeur van het gemeentelijk slachthuis- en veemarktbedrijf;
E. J. A. M. Hoffman, geneesheer-directeur van de G.G.D.;
drs E. J. van Luytelaar, directeur van de Keuringsdienst voor Waren;
L. A. Brouwers, commissaris van politie;

- B. P. P. M. Donders, commandant van de brandweer;
dr L. P. L. Pirenne, gemeente-archivaris;
P. H. van der Meer, hoofd Bescherming Bevolking;
W. A. F. Leenaerts, directeur van de gemeentelijke dienst voor Sociale Zaken;
J. G. A. Wijnant, gemeente-ontvanger van 's-Hertogenbosch;
mr J. B. H. M. Hengst, consulaire agent van Frankrijk;
Ch. J. M. Dony, consul van België;
ir L. A. Hamers, hoofdingenieur-directeur van de Provinciale Waterstaat;
mr J. A. de Roy van Zuidewijn, directeur van de N.V. P.N.E.M.
ir J. P. J. Margry, directeur van de Provinciale Planologische Dienst;
drs A. G. H. Moonen, directeur van het Economisch Technologisch Instituut;
ir H. B. J. Witte, burgemeester van Eindhoven;
mr C. J. M. Becht, burgemeester van Tilburg;
ir L. A. H. Peters, burgemeester van Bergen op Zoom en voorzitter van de afdeling Noord-Brabant van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten;
G. J. Delen, burgemeester van Oss en voorzitter van de regionale brandweer N.O.-Brabant;
J. A. M. Rouppe van der Voort, burgemeester van Vught;
mr J. H. W. A. Hoefnagel, burgemeester van Vlijmen;
F. A. J. Kempenaars, burgemeester van Engelen;
A. G. Meijs, burgemeester van Empel en Meerwijk;
L. A. J. Mazairac, burgemeester van Rosmalen;
G. F. M. Baron van Voorst tot Voorst, burgemeester van Den Dungen;
mr P. V. G. W. Kamerbeek, burgemeester van Sint Michielsgestel;
mr J. M. Bartels, burgemeester van Berlicum;
ir A. J. Gerritse, hoofdingenieur-directeur van de Volkshuisvesting en Bouwnijverheid;
mr R. J. M. Holla, rijksinspecteur van het Verkeer in de provincie Noord-Brabant;
mr J. N. Metz, hoofdinspecteur-directeur Arbeidsvoorziening Noord-Brabant;
J. M. Beyerman, inspecteur van de Volksgezondheid in Noord-Brabant;
mr J. J. A. H. W. van Besouw, voorzitter van de Grondkamer voor Noord-Brabant;
mr F. H. M. Hamer, voorzitter van de Raad van Arbeid;
ir G. D. C. André de la Porte, hoofdingenieur-directeur van de directie Noord-Brabant van de Rijkswaterstaat;
ir W. Engelenburg, directeur van het telefoondistrict 's-Hertogenbosch;
D. Berkhemer, hoofdinspecteur/hoofd van de inspectie der belastingen;
P. W. van Duin, Territoriaal Commandant Noord-Brabant;
J. C. Zuidema, Commandant van de Kaderschool Infanterie;
H. J. Lublink Weddink, Commandant van het 1e Depot Infanterie;
W. C. K. Rotteveel, Commandant van het Garderegiment Grenadiers;

- H. A. D. Nieuwenhuis, Commandant van het Garderegiment Jagers;
B. F. M. Wijtenburg, Commandant van het Garderegiment Fuseliers Prinses Irene;
L. C. Dijkstra, Commandant van het Depot Genietroepen;
J. F. M. M. Oor, dirigerend officier der Rijkspolitie in het ressort 's-Hertogenbosch;
B. Seijer, Districtscommandant van de Koninklijke Marechaussee;
mr W. H. Ariëns, vice-president van het Gerechtshof;
mr A. W. baron van Imhoff, officier van Justitie, hoofd van het arrondissementsparket;
mr A. J. H. Werdmölder, kantonrechter;
drs J. M. C. Teppema, secretaris van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor 's-Hertogenbosch en Omstreken;
A. W. P. C. Takx, inspecteur van het lager onderwijs;
dr J. H. J. Op de Coul, rector van het Stedelijk Gymnasium;
J. A. H. Harrings, chef van de afdeling Algemene Zaken en Ambtenarenzaken ter gemeentesecretarie;
W. J. van Bilsen, chef van de afdeling Bevolking, Burgerlijke Stand, Verkiezingen en Militaire Zaken ter gemeentesecretarie;
A. Roos, chef van de afdeling Eigendommen en Volkshuisvesting ter gemeentesecretarie;
H. N. J. Bots, chef van de afdeling Interne Zaken ter gemeentesecretarie;
mr J. P. A. Coopmans, chef van de afdeling Onderwijs, Cultuur en Kabinet ter gemeentesecretarie;
A. G. M. Korst, chef van het bureau Huisvesting;
G. van den Boom, chef van de gemeentelijke kredietbank;
J. B. S. Tilman, chef van de afdeling Arbeidszaken ter gemeentesecretarie;
drs J. P. M. Strijbosch, hoofd van het Saneringsbureau;
mr L. J. M. Stieger, chef van de afdeling Sociale Zaken ter gemeentesecretarie.

Bij het betreden van de voor deze gelegenheid versierde raadzaal wordt de scheidende burgemeester door de raadsleden en de genodigden verwelkomd met applaus.

De heer wethouder Schuurmans deelt mede, dat een kwartiertje geleden een telefonisch bericht van de Commissaris van de Koningin is ontvangen, waaruit blijkt, dat hij tengevolge van een vertraging van zijn vliegtuig niet tijdig op deze vergadering aanwezig kan zijn, waarvoor hij wel zijn excuses laat aanbieden, de hoop uitend tegen 11.30 uur alsnog ter vergadering te kunnen zijn.

De voorzitter opent hierna de vergadering met het gebed en stelt als enig punt van behandeling aan de orde het

Koninklijk Besluit van 29 juli 1960. Spreker verzoekt de gemeente-secretaris dit besluit voor te lezen.

De heer mr A. A. B. van Geelen, gemeente-secretaris van 's-Hertogenbosch leest bedoeld Koninklijk besluit voor, dat luidt als volgt:

„Wij Juliana, bij de gratie Gods, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, enz., enz., enz.;

op voordracht van Onze Minister van Binnenlandse Zaken van 21 juli 1960, no. 40676, Directie Binnenlands Bestuur, Afdeling Bestuurszaken, Bureau Kabinetszaken;

gelet op artikel 66 der gemeentewet;

Hebben goedgevonden en verstaan:

aan mr H. J. M. Loeff, op zijn verzoek, met ingang van 1 oktober 1960, eervol ontslag te verlenen als burgemeester der gemeente 's-Hertogenbosch, met dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten door hem als burgemeester be-
wezen.

Onze Minister van Binnenlandse Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit.

Soestdijk, 29 juli 1960.

(get.) Juliana.

De Minister van Binnenlandse Zaken a.i.,
(get.) J. de Quay.”

De voorzitter stelt, namens burgemeester en wethouders, de raad voor, dit besluit voor kennisgeving aan te nemen.

Wordt aldus besloten.

De voorzitter verleent hierna op diens verzoek het woord aan de loco-burgemeester de heer wethouder N. Schuurmans. Deze spreekt als volgt:

„Mijnheer de burgemeester, dames en heren.

„Het zal u duidelijk zijn, dat het zo juist voorgelezen Koninklijk besluit, dat voor ons uiteraard geen verrassing is, ons toch even aangrijpt, omdat de burgemeester, waar je mee samengewerkt hebt, althans in zijn kwaliteit van burgemeester, uit ons midden gaat verdwijnen.

Dit uur, dit moment als u wilt, overwegende, was ik de laatste weken aan het snuffelen in een boek, waarop stond: „Boek met oude spreuken en gezegden”, en daarin vond ik de volgende regel: „De mens kan in zijn leven zoveel tot stand brengen als waartoe God hem de tijd laat”.

Een hoger menselijk gezag, maar door God toch bepaald en bestierd, heeft u, burgemeester Loeff, zestien jaar lang de tijd gegeven, om in Den Bosch tot stand te brengen, wat na de oorlog in onze gemeente tot stand gekomen is.

Het behoeft geen nadere toelichting, als ik zeg, dat toen u in 1944, het eerste jaar als waarnemend burgemeester en vanaf 1945 als burgemeester, het bestuur over onze stad aanvaardde, het voor iedereen duidelijk was, dat u voor een schier onmenselijke taak werd gesteld.

Het eerste wat uw hand te doen vond was, een stad, in materieel en moreel opzicht door de oorlog zwaar getroffen, weer op te bouwen, waaraan echter vooraf moest gaan, aan de Bossche bevolking weer moed en vertrouwen in de toekomst te geven en op te roepen tot gemeenschappelijke samenwerking van allen.

Ik wil mij in dit woord zo min mogelijk van cijfers en getallen bedienen, maar onze stad was bij de bevrijding van oktober 1944 dermate gehavend, dat de puinhopen ons nu nog voor de geest komen, en als wij eerlijk willen zijn, spelen de morele gevolgen van deze oorlog ons nu nog parten.

De energie, de moed en het vertrouwen van u, burgemeester, in de eerste jaren van herstel en wederopbouw, hebben niet alleen tot resultaat gehad, dat er een spoedig materieel herstel is ingetreden, maar wat nog belangrijker is, u hebt inderdaad aan de burgerij weer vertrouwen in de nieuwe toekomst weten te geven.

In uw jongste nieuwjaarsrede hebt u o.a. gezegd: „Het was in 's-Hertogenbosch of de energieveer, die door de ellende van de oorlog sterk was ingedrukt, na de bevrijding met des te meer kracht naar voren sprong. De burgerij pakte onder prima leiding van een daartoe gevormd comité onmiddellijk zelf aan en het herstel van de kapotte stad werd met alle kracht ingezet”.

Inderdaad, maar wij zijn ons bewust, dat achter die nieuwe spankracht, achter dit nieuwe élan, stond de toen nieuwe burgemeester, die met het ware leiderschap begaafd, zijn burgerij en zijn ambtenaren tot arbeid wist te zetten, maar die ook zelf hield van aanpakken in het heden, en die tegelijkertijd vooruit zag naar de toekomst.

Toen uw burgers nog de schop hanteerden om de puinhopen op te ruimen, was uw ondernemende geest reeds werkzaam met de problemen, die noodzakelijk de aandacht vroegen na het eerste herstel.

Wanneer dr Claudius Prinsen, in zijn boek „De Burgemeester” enkele eisen opsomt, welke aan een bestuurder niet mogen ontbreken, dan noemt hij als dezulke vooral: wijsheid, genegenheid, moed en rechtvaardigheid.

De genegenheid en rechtvaardigheid, burgemeester Loeff, wij mogen er na zoveel jaren samenwerken van getuigen, en bij dit afscheid willen uw Bosschenaren er uiting van geven, de genegenheid en rechtvaardigheid die u sierden, hebben u als een echte burgemeester bemind gemaakt bij uw volk van hoog tot laag.

Uw wijsheid en uw moed hebben u tot grote dingen in staat gesteld, en deze deugden hebt gij in onze gemeenschap waarlijk niet onder de korenmaat verborgen gehouden.

Uw wijsheid bleek telkens weer, niet alleen bij het oplossen van problemen, maar ook uit de wijze, waarop gij deze problemen onderkende, met een grootse visie voorzag, en ze benaderde.

Reeds kort na uw optreden als burgemeester, toen de meeste mensen, ook in onze stad, door oorlogsgevolgen gedwongen, zich nog met het heden bezighielden, vertoefde uw blik reeds in de toekomst, en legde u de fundamenten voor vernieuwing en ontwikkeling.

Hiervan getuigt onder andere het vroegtijdig contact met het E.T.I. tot het opstellen van wat u toen reeds noemde: een „Welvaartsrapport”, n.b. op het moment dat het distributiekantoor het nog heel druk had met het uitreiken van bandenbonnen en punten voor babypakketten.

Zo vroeg het eerste E.T.I.-rapport, door u sterk geïnspireerd, aandacht voor het nijpende vraagstuk van de werkloosheid van die dagen, voor het voor de toekomst van 's-Hertogenbosch zo belangrijke onderwijsprobleem, vooral het technisch onderwijs, en niet minder voor het waarlijk Bossche probleem van de maatschappelijk niet aangepasten, en voor al deze problemen wist u uw gemeenteraad en uw ambtenaren te interesseren en ik mag ook wel zeggen in de zuigkracht van uw idealisme, energie en werklust mee te trekken en te stuwen naar wat u zelf zo herhaaldelijk noemde, een actieve en constructieve industrialisatie-, onderwijs- en sociale politiek.

Zie ik het goed, dan was uw grote kracht in deze zestien jaren gelegen in uw grootse visie, waarin tot uitdrukking kwam het vooruit zien en het zien van de samenhang der dingen.

En hierbij was — ik mag dit misschien zeggen na een elfjarige samenwerking met u — de ondergrond, het uitgangspunt en werd uw doel altijd weer geïnspireerd door een levend christelijk geloof, waarin u uw hoge taak altijd weer zag in het licht van de Vreeze Gods en in het licht van de liefde voor de mensen die u waren toevertrouwd en wier belangen u waren toevertrouwd.

Hoe dikwijls hebt u in besloten kring van het college van burgemeester en wethouders of van een raadsvergadering en ook dikwijls publiekelijk niet uiting gegeven aan uw opvatting en ons, uw medewerkers, er door geïnspireerd dat al ons werk gericht moet zijn op het geluk van de mens en het gezin.

Wij, ingewijden, mochten dit ervaren maar ook naar buiten klonk dikwijls uw bezorgdheid door over enkele problemen, waarvan wij mochten ondervinden, dat ze uw christelijk voelend mensenhart bezig hielden. En dan denk ik met name ook in 1960 nog aan de woningnood, die om het menselijke morele en geestelijke goed uw bijzondere aandacht had. Hierbij was

uw grote activiteit zowel gericht op het bouwen van zoveel mogelijk goede woningen waarin, het is uw eigen woord, een gezond gelukkig gezin kan leven, maar uw activiteit was, ik zou bijna zeggen, bijna even sterk gericht op het afbreken van mensonwaardige krotten. Den Bosch zal niet gemakkelijk vergeten dat juist burgemeester Loeff niet alleen wist op te bouwen wat goed is voor de mens, maar met evenveel energie wist te slopen wat de mens onwaardig is.

Dan denk ik ook aan de werkloosheid en mag ik dan ook hier het woord noemen, waar we in het begin zo dikwijls overspraken, de werkschuwheid, die u altijd weer om haar menselijke en maatschappelijke gevolgen dwong tot bevordering van industrialisatie en uitbreiding van de werkgelegenheid.

In dit licht mag ik als wethouder van sociale zaken met name ook uw grote aandacht zien voor de op rijks- of gemeentelijk niveau ondernomen objecten voor werkverruiming in het kader van D.U.W., D.A.C.W. en G.S.W. Arbeid voor het levensgeluk van de mens, gezin en gemeenschap was een devies dat uw Burgemeester-zijn in onze gemeente begeleidde. Uit deze visie op het menselijk geluk ontsproot als vanzelf uw zorg voor alles wat de jeugd betreft. Gezondheidszorg, onderwijs in elke vorm, belangen van het vrije jeugdwerk, speel- en sportterreinen, accommodatie voor dat alles, het ondervond naast uw belangstelling uw stimulerende aandacht en medeleven.

Het geluk van de mens en zijn gezin was het herhaalde thema, waaraan u de vaak terugkerende gedachte ontleende, dat de mens niet leeft van brood alleen, maar naast materiële welvaart en materiële voorzieningen ook gediend moet worden met bevordering van geestelijke en culturele goederen, en die waarden, die leven in een gemeenschap van burgers.

De Bossche gemeenschap zal u dankbaar blijven, dat gij naast de hulp, die de geestelijke leiders van ons volk en de dienaren van de godsdienst met volkomen respecteren van ieders overtuiging van u mochten ervaren, dat gij naast het bevorderen van de in het hart van zoveel Bosschenaren levende Maria-Omgang, ook de waarde wist te beoordelen van een gezonde carnavalsviering, even goed als de folklore

die in Palmpasen en Driekoningen in de Bossche gemeenschap leeft. Het zijn bliken van het aanvoelen van het hart van uw volk.

Onder uw stuwende leiding is voor velen, jong en oud, ook uit de maatschappelijk lagere rangen, de mogelijkheid geopend tot deelname aan het culturele leven, als ik denk aan de vele subsidies, die daarvoor in onze stad zijn beschikbaar gesteld. De grote waarde die u, burgemeester Loeff, hechte aan het culturele leven in onze stad vond tevens weerklink in de vestiging van Het Brabants Orkest en de bloei van het Internationale Vocalistenconcours.

Laten wij hopen, dat zo spoedig mogelijk het cultureel centrum waarvoor u de basis legde tot werkelijkheid kan komen.

Dit alles, wat ik u als een bloemlezing uit het vele wat mij ter beschikking stond vergaarde, is voor velen misschien niet zo spectaculair.

Ik heb juist echter in dit minder spectaculaire een greep willen doen omdat ik hieruit de gestalte niet allereerst van een groot magistraat, maar voor alles de gestalte van een groot mens wilde tekenen, zoals met mij veel ingewijden onzecheidende burgemeester zien en mochten beleven.

Deze gestalte van een groot mens in de oprechte, christelijke zin van het woord doet ons en deed ons vooral de kwaliteiten van genegenheid en rechtvaardigheid in u onderkennen.

Uw wijsheid en vooral uw moed geven aan de minder ingewijden zelfs aan de vreemdelingen, de resultaten te zien van grootse, ja spectaculaire resultaten, die in de aanvang van uw burgemeesterlijke taak in onze gemeente niemand had kunnen vermoeden, laat staan voorspellen.

Alhoewel ik reeds zeide zo min mogelijk cijferreeksen te zullen opdreunen, ga ik u toch voor de geest roepen, dat de stad bij haar bevrijding in 1944 een bebouwde oppervlakte had van rond 450 ha, terwijl burgemeester Loeff een stad verlaat met een bebouwde of in aanbouw zijnde oppervlakte van rond 918 ha., waarbij niet zijn meegerekend het grootse in uitvoering zijnde „Plan West II” met een oppervlakte van $\pm$ 380 ha. waar hopelijk nog dit jaar met de bouw van de eerste woningen n.l. de laatste 250 van de continubouw kan worden begonnen.

Deze stadsuitbreiding, ik mag u er ten overvloede aan herinneren, vond plaats in een tempo dat naast moed ook de stuwende kracht van een grote ondernemende geest weer spiegelt.

Reeds in 1946, nog geen 2 jaar na de bevrijding, werd begonnen met „Plan West I”, 135 ha., 1947 langs Graafseweg en Aartshertogenlaan 18 ha., 1948 Orthen-West 10 ha., 1949 het grote plan Zuid 150 ha., 1949 sportpark De Vliert 35 ha., 1958 Orthen-Noord 20 ha., 1958 Aawijk Noord en Zuid 100 ha., 1960 „West II” 380 ha.

De vooruitziende blik van burgemeester Loeff heeft intussen zijn technische staf reeds aan het werk gezet om een nieuw uitbreidingsplan ten noorden van de stad, groot ruim 300 ha. voor te bereiden.

Mijne dames en heren leden van de gemeenteraad, wij die al deze plannen met zoveel elan en overtuigingskracht door de burgemeester aan ons voorgelegd en voorgedragen kregen, hebben daaraan gaarne onze goedkeuring verleend.

Wij zijn dankbaar dat vele bekwame ambtenaren deze plannen hebben uitgewerkt, dat vele instanties hun welwillende medewerking hebben verleend, maar wij weten, dat voor het realiseren van meerdere van deze grootse projecten, de persoonlijke invloed en het doorzettingsvermogen van de burgemeester nodig zijn geweest.

Ik meen geen geheimen te verklappen als ik uitspreek, dat dit ook gezegd kan worden van het grootse resultaat, dat bereikt mocht worden op de weg naar verruiming van de werkgelegenheid en de zo broodnodige bevordering van de industrie en handel in onze gemeente.

Zowel de uitbreiding van de reeds bestaande industrie als de vestiging van de zeer belangrijke nieuwe industriële bedrijven in onze stad, mogen terecht het grote werk genoemd worden van een burgemeester, die de werkgelegenheid voor onze snel groeiende bevolking zo zeer ter harte ging.

De reizen naar Amerika en andere landen, die burgemeester Loeff ondernam, zullen in de geschiedenis van Den Bosch zeker niet worden beschreven als plezierreisjes, maar als zakenreizen van een man, die voor zijn stad en haar be-

woners ging waar belangen te dienen en welvaart te bevorderen waren.

Ons past, in één woord, mijne dames en heren leden van de gemeenteraad, grote dankbaarheid.

Eerstens om wat hij, zoals reeds is gezegd, voor onze gemeenschap wist te geven, te offeren en te bereiken, tweedens om de wijze waarop hij zijn medewerkers en burgers wist te ontmoeten en met ons wist te werken.

Ik meen burgemeester, u kennende, zonder uw menselijke feilen te willen miskennen en zonder voor u kaarsjes te willen branden, te mogen en te moeten zeggen dat uw zijn en werken onder ons en met ons, volop de naam van een burgervader waard is. Zonder blind te zijn voor uw menselijke feilen, zeg ik: Burgemeester, u is een te groot realist en een te groot zakenman, om een toespraak te waarderen, die alleen maar zalvende, lieve woorden zou bevatten.

Laat ik het dus zeggen zonder uw goede eigenschappen te verkleinen of te verdoezelen. U had wel eens de neiging om van uw mensen meer dan 100 pct. te vragen. Waar u van uzelf alles eiste, en zeker niet de weg van de minste weerstand volgde, zo hebt u ook van uw medewerkers en uw ambtenaren dikwijls veel geëist. U maakte het uzelf niet gemakkelijk, maar ook uw medewerkers en ambtenaren niet. Het kon er wel eens spannen Burgemeester, als iets niet naar uw zin ging. En dan hoorden wij op het stadhuis wel eens de uitdrukking fluisteren: „De boot is aan”, en dan stond de zaak onder hoogspanning, u stelde met name aan uw ambtenaren wel eens eisen die het uiterste van hun kunnen vroegen als plannen voorbereid of uitgevoerd moesten worden. En dan moesten de secretaris of wethouders wel eens als troosters van bedrukten en bedroefden dienstdoen.

Maar wat daar tegenover stond toonde altijd weer uw menselijke verhouding tot uw medewerkers en ambtenaren, want altijd vonden wij bij u gehoor, altijd werd een redelijk argument door u gewaardeerd en op tijd wist u door het tonen van waardering weer het bekende hart onder de bekende riem te steken.

En wat ons allen, uw medewerkers en ambtenaren, zo bij-

zonder goed heeft gedaan in de periode, dat wij met u mochten werken: dat u voor de persoonlijke en de gezinsomstandigheden van uw mensen van hoog tot laag steeds een warme belangstelling en medeleven wist op te brengen.

Op u, burgemeester Loeff, zouden de dichtregels van onze grote dichter Vondel geschreven kunnen zijn, die uit diens pen vloeiden bij de inwijding van het Amsterdamse stadhuis in 1655, bij welke gelegenheid Vondel dichtte:

„De Burgemeester weet de breidel hier te vieren,
En aan te halen: weet alle ambten te bestieren
In orde, en kan nu zacht dan weder strenger gaan.”

Wie met u mocht werken weet zelfs uw „strenger gaan”, uw streng te werk gaan, hogelijk te waarderen omdat het ging altijd weer om de liefde voor onze stad en haar burgerij. Er werden en er worden daden gevraagd, die, en dat bleek ons duidelijk in het verleden, zonder een strenge werktucht in het gewenste tempo niet bereikbaar waren geweest.

Daarom hebben wij, uw wethouders en gemeentesecretaris, als uw dagelijkse medewerkers, u als Burgemeester, als leider van ons team maar niet minder als mens zeer hoog leren waarderen en wij willen dat vandaag hier openlijk en oprecht verklaren, wij zijn u dankbaar voor de prettige, oprecht menselijke samenwerking.

Hoe rustig, zonder nervositeit, met begrip en waardering voor ieders mening en opvatting, maar ook met hoeveel gedegen kennis van zaken en overredingskracht was de leiding van de vergaderingen van het college van Burgemeester en Wethouders, in welke kon worden geconstateerd de eensgezindheid en prettige sfeer.

Namens de gemeenteraad zal zo dadelijk het woord worden gevoerd door de voorzitter van de grootste raadsfractie, mr dr Van den Heuvel. Ik zal dus niet trachten de gevoelens van de gemeenteraad te vertolken. Ik kan echter niet verzwijgen dat het een waar genot was onder uw leiding de raadsvergaderingen te mogen meemaken. In het meergenoemde boek: „De Burgemeester” van dr Claudius Prinsen, las ik in het hoofdstuk „Handhaving der orde in de raads-

vergaderingen" het volgende: „De rust, en kalmte, de bezonkenheid, het gezag die van hem (de Burgemeester) uitgaan, zowel als gejaagdheid, nervositeit, geprikkeldheid, drukte, hebben hun uitwerking op de leden.”

En verder las ik: „De voorzitter is meestal het rustigst in zijn leiding, wanneer hij de zaken volledig beheerst. De leiding in de vergadering en zijn invloed daarop houden ten nauwste verband met zijn ijver daarbuiten”.

Wanneer er een burgemeester gevraagd werd om model te staan voor deze gedachte van Dr. Claudius Prinsen dan was, wanneer onze gemeenteraad als jury mocht fungeren, onze burgemeester Loeff de eerste prijswinnaar.

Meneer de burgemeester, donderdag hebben uw ambtenaren van u afscheid genomen, bij welke gelegenheid bij monde van de gemeentesecretaris als hoogste ambtenaar u de gevoelens van uw ambtenaren zijn vertolkt.

Het lijkt mij daarom overbodig op deze plaats en op dit moment aan de verhouding van de burgemeester tot zijn ambtenaren nog eens ruim aandacht te besteden. Toch wil ik voor deze raadsvergadering twee aspecten noemen, die ik in het contact tussen burgemeester en ambtenaren meen te mogen onderkennen als waardevol ter bevordering van een goed bestuursapparaat.

Hierbij doel ik op de waardering die de burgemeester wist op te brengen voor de vrije meningsuiting van zijn ambtenaren en de verwerping door de burgemeester van iedere vorm van bureaucratie, die al hier of daar eens mocht ontstaan. Iedere ambtenaar, zo is in ons gemeentelijk apparaat de praktijk, staat voor de burger en zijn belangen, hiermede correspondeert een oprechte waardering voor het werk der ambtenaren en werklieden van hoog tot laag en de steun die de burgemeester altijd wist op te brengen voor het werk van de wethouder, die speciaal belast is met het behandelen van de personeelsaangelegenheden.

Het simpele gegeven „Iedere arbeider is zijn loon waard” is binnen de grenzen die hogere organen ons stelden, steeds in zo breed mogelijke mate toegepast, met uw volle steun en stimulering. En in deze dagen vóór uw afscheid burgemeester,

is het u duidelijk geworden, welk een grote plaats u inneemt in de harten van uw burgerij.

De liefde voor uw stad en haar bevolking die u door woord en daad hebt getoond, heeft onweerstaanbaar weerklink gevonden in de harten van uw volk, uw burgerij. De liefde voor uw stad bleek niet alleen uit uw werk en uw opofferende arbeid, maar eveneens uit uw historische betogen, die een genot waren voor iedere luisteraar. Uw kennis van deze historie, en de liefde waarmee u deze stof bewerkte, deden zulke betogen uitgroeien tot ware historische romans.

De liefde voor uw werk bleek ook uit uw vaderlijke onpartijdigheid, uw medeleven met alle groepen en standen uit onze bevolking, uw onkreukbare rechtvaardigheid voor klein en groot, uw waakzame bezorgdheid voor de maatschappelijk- en economisch zwakkeren, en uw eerbiediging van rechten en belangen van godsdienstige en politieke minderheden. U leeft in de harten van uw mensen en ware het ons mogelijk, u zou onder ons en met ons blijven leven, als een burgemeester die ons aller vertrouwen bezit en onder wiens leiding wij graag zouden willen verder werken en leven.

Het mag niet zo zijn.

Toch zal uw geest en uw werk onder ons blijven leven, en wij willen dit uit dankbaarheid ook graag bevorderen. Daarom is het mij een genoegen u namens de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch aan te bieden een door de Bossche kunstenaar Wim van der Plas geschilderd portret, welk schilderij de gemeenteraad graag wil toevoegen aan de reeks van schilderijen van Bossche burgemeesters en wij verzekeren u, dat uw beeltenis niet alleen in ons gemeentehuis, maar eveneens en evenzeer in onze harten, een ereplaats zal innemen. Mag ik u namens de gemeenteraad verzoeken dit schilderij te willen aanvaarden als teken van dank en sympathie.

(Spreker biedt vervolgens het schilderij aan).

Mijnheer de burgemeester, er is over u en uw arbeid nog veel te zeggen, doch omwille van de tijd moet ik dit laatste officiële woord aan u gaan beëindigen. Sta mij toe, dat ik namens de gemeenteraad en burgerij van 's-Hertogenbosch

ook een woord van dank richt tot mevrouw Loeff, uw echtgenote.

Mevrouw Loeff, het is ons uiteraard niet ontgaan, dat uw man voor onze stad veel heeft gedaan, ook in uren en dagen die hij eigenlijk aan u en zijn gezin had moeten besteden. Hoeveel avonden en zelfs zondagen hebt u moeten ervaren, dat de gemeente en het gemeentelijk belang op uw man beslag legden. Aanvaardt ook u en uw kinderen onze hartelijke dank voor uw stille medewerking aan de stad en haar belangen maar tegelijkertijd ook voor de voorbeeldige publieke deelname van u persoonlijk aan ons gemeenschapsleven in maatschappelijke en charitatieve organen.

Moge het u mevrouw Loeff, nu u uw man, wat onze gemeente betreft althans, weer terugkrijgt, al is het misschien een beetje gedwongen, moge het u met uw man en kinderen onder Gods zegen in uw nieuwe, tevens oude woonplaats, welgaan.

Wij hopen, burgemeester, dat u vanuit uw nieuwe situatie en vanuit uw nieuw gekozen woonplaats Vught, ons werken, ons sjouwen, ons streven en ons bouwen aan iets wat u begonnen is, dat gij dat met medeleven en belangstelling zult volgen. Wij beloven u dat wij aan het werk, door u begonnen en op gang gebracht, onze beste krachten zullen geven zoals u het ons hebt voorgedaan.

En om u allereerst onze verbondenheid met u, en onze waardering voor u en uw werk te betuigen, en anderzijds om toch bij te dragen, wat ons mogelijk is, aan uw blijvende verbondenheid met onze Bossche gemeenschap, heb ik de eer u voorlezing te mogen doen van een besluit van de gemeenteraad genomen in zijn vergadering van 4 augustus 1960, luidende:

„De raad der gemeente 's-Hertogenbosch;

besluit:

aan Mr. H. J. M. Loeff voor zijn uitzonderlijke verdiensten als burgemeester van deze gemeente het ereburgerschap van de stad te verlenen;

hem bij zijn afscheid als burgemeester van dit besluit mededeling te doen en hem tezelfder tijd de versierselen van het ereburgerschap te doen uitreiken.

Aldus gedaan in de vergadering van de raad van 4 augustus 1960.

N. Schuurmans, voorzitter.

A. van Geelen, secretaris."

Mag ik, uitvoering gevende aan dit raadsbesluit, u dit ereburgerschap aanbieden en u de hieraan verbonden gouden erepenning van de stad overhandigen en besluiten met de hoop en de wens, dat God u moge geven nog vele jaren in gezondheid het ereburgerschap van onze stad te dragen. En mijn medeleden van de gemeenteraad zou ik willen uitnodigen met mij onze burgemeester toe te roepen:

„Leve onze ereburger Mr. Loeff”.

De aanwezigen betuigen hun instemming met en hun waardering voor deze woorden met applaus.

De voorzitter verleent hierna het woord aan mr dr N. H. L. van den Heuvel, die namens de verschillende raadsfracties het woord zal voeren.

De heer mr dr N. H. L. van den Heuvel spreekt dan als volgt:

„Mevrouw Loeff, burgemeester, familieleden, Hoogwaardige Excellenties, collegae, dames en heren.

Toen mij vanwege de verschillende fracties van de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch verzocht werd als voorzitter van de grootste fractie namens de gehele raad het woord tot u, mr Loeff te richten, heb ik dit verzoek hoewel gaarne, toch ook met een zekere schroom aanvaard. Van mij toch wordt verlangd namens al mijn collegae in de raad van 's-Hertogenbosch een afscheidswoord tot u te spreken, tot u, die — hoewel de leeftijd van 65 jaar bereikt hebbende — zowel fysiek als psychisch nog volop, nog volwaardig in staat

bent het burgemeestersambt in onze stad uit te oefenen. Had de burgerij van 's-Hertogenbosch of de raad — zoals bij de wijziging van de Gemeentewet in 1931 nog wel in discussie is geweest — hadden zij enige wettelijke invloed op het aan de Kroon toegekende benoemingsrecht, zeker meen ik te mogen stellen, dat we in dit geval hier vandaag geen afscheidsbijeenkomst zouden beleven, maar een samenkomst, waarin van alle kant en vanuit iedere groepering van onze burgerij met uwe herbenoeming gelukwensen aan uw adres zouden worden uitgesproken.

Evenwel, de wetgever in Nederland heeft met betrekking tot de leeftijdsgrens van de burgemeester op grond van historische, uit staatsrechtelijke en doelmatigheidsoverwegingen een andere weg dan de overige westeuropese landen gevolgd. En zo sta ik dan — naast mijn schroom — met een wezenlijke weemoed voor u.

Het is geen eenvoudige zaak op dit ogenblik tot die gemeenteraadsleden te behoren, die vrijwel vanaf den beginne van uw Bossche „officium”, zij het niet in de dagelijkse nabijheid, zoals de wethouders, dan toch in de nabijheid van de uitoefening van uw burgemeestersambt hebben gestaan. Nog als de dag van gister herinner ik me éérs uw benoeming tot waarnemend burgemeester, daarna tot burgemeester van 's-Hertogenbosch. Achteraf mogen we deze benoeming als een providentiële beschouwen. Immers, in welke omstandigheden verkeerde de stad 's-Hertogenbosch in die dagen? Zelfs de meest scherpe menselijke herinnering is niet meer in staat zich in alle helderheid de feitelijke situatie voor ogen terug te roepen. 's-Hertogenbosch was een stad aan alle kanten zwáár gemutileerd, met een ontmanteld industrieel apparaat, een gedesorganiseerd bestuursapparaat en een bevolking, geestelijk nog oververmoeid van de strakke, de zware mentale inspanning van 5 jaar vrijheidsberoving en tyrannie.

In deze stad werd u — in de volle kracht van uw leven en beschikkend over een voortreffelijke staat van dienst — geroepen het ambt van burgemeester op u te nemen. Terecht mocht u tijdens uw installatierede stellen: „Het burgemeestersambt van 's-Hertogenbosch wordt door mij aanvaard op

een tijdstip, dat behoort tot een der moeilijkste, die 's-Hertogenbosch in zijn geschiedenis ooit heeft gekend". In diezelfde installatievergadering legde u nog een andere, niet minder belangrijke verklaring af. U zei tot de raad van 's-Hertogenbosch en over deze heen tot de gehele Bossche bevolking: „Ik geef u de verzekering, dat ik niets onbeproefd zal laten om door harde arbeid, eerlijk en onbaatzuchtig optreden, strikte onpartijdigheid en bovenal door het tonen van een grote liefde voor de stad, die thans ook mijn stad is geworden, het mij aangeboden vertrouwen ook waardig te tonen en dit verder ook persoonlijk te verwerven".

Sinds u deze uitspraken hebt gedaan, zijn nu een vijftiental jaren verlopen. Welk beeld geeft uw ambtsperiode ons te zien? Met ongeëvenaarde bestuurskracht, met onbegrensde toewijding, met ontembare energie, met een niet te stuiten dynamiek hebt u zich geworpen op de liquidatie van verwoesting en vernieling. U bent gaan bouwen, herstellen en vernieuwen; u hebt honderden noodwoningen doen verrijzen en wederopbouwplannen op stapel gezet, waarvan de meeste zijn gerealiseerd. Hoeveel arbeid, maar ook hoeveel bestuurskracht is bij dit alles betrokken geweest, hoeveel bestuursdeugden hebt u moeten beoefenen. U hebt rekening moeten houden met talloze individuele belangen, omdat de zwakke belangen zo gemakkelijk bij de verwezenlijking van de sterkere gemeenschapsbelangen in de verdrukking raken. Dit vereiste van u een sterk rechtvaardigheidsgevoel. U bent in uw bestuur ook behoedzaam, voorzichtig te werk moeten gaan. U hebt altijd de juiste keuze moeten doen. Immers, één misstap, één foutieve keuze uit de aanwezige middelen, kan aan het beoogde doel zoveel schade berokkenen. Dit vereiste van u een sterke, een harmonisch uitgebouwde persoonlijkheid, het dagelijks beoefenen van die deugden, die een goed bestuurder moeten sieren: rechtvaardigheid, voorzichtigheid, sterkte en matigheid. Matigheid in de zin van maat houden bij het aanwenden der middelen. Bij het bewust dienen van de evenmens en van de gemeenschap, geen óverschatting van het gemeenschapsbelang, maar máát houden in de verhouding individu—gemeenschap.

Maar tijdens uw ambtsperiode hebt u niet alleen willen restaureren wat verloren ging. Bekend met de historische werkloosheid en het tekort aan werkgelegenheid bent u aan dat „miracle de Bois-le-Duc" begonnen, aan de uitbouw van 's-Hertogenbosch tot woon- en werkgebied, zoals we onze stad thans kennen. Hier op dit terrein — op het terrein van het scheppen van een „novum oppidum", van een nieuw 's-Hertogenbosch — zien we alle activiteiten, zien we alle talenten, waarover magistraat Loeff beschikt, als het ware geconcentreerd. Hier treedt burgemeester Loeff op als stede-bouwkundige, als ontwerper en uitvoerder van telkens nieuwe uitbreidingsplannen; hij is het die de stedelijke industrie tot uitbreiding stimuleert, activeert en pousseert met argumenten-recht-op-de-man-af, maar wáár; die met grote be-gaafdheid en Brabantse hoffelijkheid de vreemde industrieel weet te boeien, weet te begeisteren voor de stad 's-Hertogenbosch als de meest geschikte stad van vestiging. Werkelijk, burgemeester Loeff, hier op het terrein der industrialisatie en der stadsuitbreiding hebt u een wonder verricht, waarvoor de bevolking van de stad 's-Hertogenbosch u nimmer genoeg dank kan brengen. U bent zelfs verder gegaan. U hebt ons in het onlangs ontworpen structuurplan een testament nagelaten, waarvan de verwezenlijking onder krachtige leiding de stad 's-Hertogenbosch voor een lange rij van jaren welvaart vermag te brengen.

Meermalen heb ik mezelf afgevraagd: wat zou de stad 's-Hertogenbosch anno 1960 zijn geworden, wanneer aan het hoofd der gemeente geen burgemeester had gestaan van de allure, van de daadkracht, van de werkzaamheid, de deskundigheid en de tact, in de persoon van burgemeester Loeff in overvloed aanwezig.

Nu ken ik u voldoende om dit soort toegesproken erkentelijkheidsbetuigingen aanstonds over te hevelen naar de gemeenteraad, het gemeentebestuur, het ambtenarencorps, de overheidsdiensten en last not least — naar de Bossche burgerij. Maar wat zou er — nu de autonomie, de gemeentelijke huishoudelijke taak, steeds meer bedreigd wordt door centralisatie in staatsverband en het zelfbestuur gedegradeerd tot

een min of meer mechanische uitvoering van centrale bevelen — wat zou er van de noodzakelijke wederopbouw en uitbouw van de stad zijn terecht gekomen zonder uw voortreffelijke leiding? Binnen het raam der bestaande autonomie, der aanwezige financiële verhouding tussen rijk en gemeente met haar feitelijke centralisatie van geld- en kapitaalbron — en dus gebonden aan honderderlei voorschrift en beperking — binnen dit raam hebt u de veelzijdige belangen van onze stedelijke huishouding toch dusdanig weten te leiden en te dienen dat de na-oorlogse ontwikkeling van de stad 's-Hertogenbosch — ondanks de maatregelen van consumptiebeperking, bestedingsbeperking en ministeriële circulaire van 14 januari 1957 — dat deze ontwikkeling zich heeft voltrokken zoals is geschied. Wie zal navertellen de arbeid en het overleg mede ook op ministerieel, op departementaal en op provinciaal niveau bij de uitbouw van de stad tot het thans aanwezige woon-, werk- en recreatiegebied; wie zal opsommen de besprekingen en het overleg ook ten aanzien van de politie, het onderwijs, de gezondheidszorg, de sociale zorg, het maatschappelijk werk. Wij als leden van de raad, voorzitter, we hebben behoefte voor al deze arbeid — gedurende zoveel jaren verricht — onze diepe bewondering en ons diep respect uit te spreken. Niet minder gaat onze waardering uit — en u moet het verstaan dat we behoefte hebben hiervan thans openlijk te getuigen — voor de reverentie, welke u steeds voor de gemeenteraad als vertegenwoordiger van de Bossche burgerij en als gemeentelijk wetgever hebt getoond. Deze reverentie kwam niet alleen tot uitdrukking in uw hoffelijkheid en respect voor de raad als geheel en zijn leden in het bijzonder, voor de beslissingen, welke de raad nam, ook al mochten deze een enkele keer van de voorstellen van het college van burgemeester en wethouders afwijken, vooral ook demonstreerde zich uw respect voor de stedelijke wetgever door de grondige voorbereiding en studie, welke de aan de raad voorgestelde onderwerpen bij u mochten ondervinden. Hoe wist u uw gehele persoon in de verdediging der voorstellen te leggen. Met wat een overtuigingskracht en overvloed van gedegen argumentatie werden de ontwerpen door u verdedigd.

Meer dan eenmaal is het ons, raadsleden, na intern fractie-beraad overkomen, dat wij voor onszelf een behoorlijk gefundeerd en op het algemeen belang afgestemd oordeel over een bepaald onderwerp hadden gevormd, afwijkend van het standpunt van het college van burgemeester en wethouders. Niet zodra evenwel kwam u in de raad in de mondelinge toelichting of in de verdediging aan het woord, of onder de glasheldere, indringende en duidelijke argumenten van uw betoog kwam het door het college van burgemeester en wethouders ingenomen standpunt als het enig juiste uit het debat naar voren. Wie van mijn collegae herinnert zich niet met grote voldoening de telkenjare met zoveel deskundigheid, zorg en toewijding voorbereide en uitgesproken Nieuwjaarsrede, de uitvoerige, voortreffelijke documentatie, argumentatie en toelichting — niet alleen schriftelijk maar vooral mondeling —, welke u tijdens de behandeling van de gemeentebegroting placht te geven. Daarnaast wist u aan hoffelijkheid, hartelijke menselijkheid een natuurlijk medeleven te paren waar het betrof de intermenselijke verhouding tussen voorzitter en raads-lid. Hoeveel wethouders en raadsleden hebt u met weemoed zien komen en gaan, gaan niet alleen omwille van het door de kiezer gewilde heengaan, maar gaan ook naar het andere, boventijdelijke leven, waar Schepper en schepsel elkaar in rechtvaardige afrekening ontmoeten.

Als voorzitter van de raad mag een niet minder belangrijke eigenschap van u niet onvermeld blijven: uw onkreukbare eerlijkheid en onpartijdigheid bij de uitoefening van uw voorzitterschap. In onze gemeenteraad behoren de leden tot aanhangers en representanten van meerderlei denkrichting, staats- en maatschappij-opvatting en geloofsovertuiging. Hoezeer ieder lid van de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch wist en weet, dat aan al uw optreden en handelen een principiële overtuiging ten grondslag lag en uw persoonlijk geweten van diep doorleefd katholicisme doortrokken was, wist toch uw beleid op subtiële wijze in ruime mate eerbied op te brengen voor de overtuiging van de ander. Hierdoor demonstreerde u op voorbeeldige wijze, dat in het middelpunt van de dienst aan de gemeenschap, bewuste dienstbaarheid, liefde en eerbied voor

de evenmens staat. Deze onpartijdige en bovenpartijdige houding verklaart mede ook uw belangrijke bijdrage aan de opvallende samenwerking, welke de verschillende groeperingen in de gemeenteraad tijdens uw ambtsperiode demonstreerden. Hoewel het gemeentelijke politieke leven tijdens uw ambtsperiode door beginsel, belang en overtuiging gescheiden was en iedere groepering van haar ideologische of andere eigenheid in het praktische politieke werk getuigenis aflegde, telkens wanneer zij dit nodig oordeelde, leidde deze politieke scheiding nimmer tot ernstige conflicten. Integendeel. Iedere groepering was zich bewust instrument te zijn, in dienst te staan van het allen bindende welzijn van de stad. Naar buiten, in de straat heeft men deze politieke houding wel versleten voor tamheid, onvoldragenheid, gebrek aan politiek élan van de Bossche gemeenteraad — men zag liever het politiek gevecht, de fanfare over het voetlicht gebracht —; wie een dergelijke instelling bezit van het politieke werk in een vormdriftige en actieve stad als 's-Hertogenbosch, kent niet de praktische werkelijkheid, waar iedere groepering bouwstenen wil aandragen bij de opbouw-in-samenwerking van een nieuwe, welvarende stad. Onder uw inspirerende leiding vermocht de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch alleen het gróte doel te zien, het algemeen belang en niet het partij-politieke of het groepsbelang op de voorgrond te stellen.

En nu neemt u dan thans voorgoed van ons afscheid als burgemeester en als voorzitter van de raad na voor méér dan 100% te hebben gehonoreerd, wat u tijdens uw installatierede eind 1945, aan de Bossche gemeenschap en aan de Bossche gemeenteraad had toegezegd. Inderdaad — zoals u destijds verklaarde — niets, maar dan ook niets hebt u onbeproefd gelaten om door harde arbeid, eerlijk en onbaatzuchtig optreden en bovenal door het tonen van grote liefde voor de stad, het u destijds aangeboden vertrouwen waardig te tonen. U hebt méér gedaan. U hebt uw gehele persoonlijkheid gegeven, alle inspanning van 's-morgens vroeg tot 's-avonds laat voor het welzijn van de stad 's-Hertogenbosch. U hebt een eigen stempel op de stad 's-Hertogenbosch gedrukt, van onze stad een welvaartsgemeente gemaakt, die kan wedijveren met

welke andere Nederlandse gemeente ook. Noem de naam 's-Hertogenbosch en overal spreekt men vol bewondering over hetgeen hier door u is tot stand gebracht.

Zeker zou ik in waardering en respect te uwen opzichte te kort schieten, wanneer ook ik in de dank en hulde u gebracht, niet mede betrok uw echtgenote, mevrouw Loeff.

Mevrouw Loeff, eind 1945 aanvaardde uw man een ambt, dat ook aan u gedurende al die jaren niet geringe verplichtingen en extra familiale zorgen oplegde, verplichtingen en zorgen door u terwille van uw man en kinderen met opoffering en liefde gaarne gebracht, maar indirect mede dienstbaar aan hetzelfde doel, waarvoor uw man dag en nacht zich heeft ingezet: de bevordering van de materiële en daardoor van de geestelijke welstand van de inwoners van deze stad. Ongetwijfeld zou uw man zonder uw weggevende liefde, hartelijke genegenheid en milde toewijding niet hebben vermogen te verrichten, wat hij in grote werkkraft en toewijding heeft verricht. Zo bent u gedurende al die jaren niet alleen voor uw gezin, maar voor geheel 's-Hertogenbosch geweest een toonbeeld van de sterke vrouw, de vrouw, die niet zégt hoe of het moet, maar die gedemonstreerd heeft door haar dóen, hoe een uit geloof en overtuiging levende vrouw in een alles omvattende zorg en toewijding haar man, haar gezin en daardoor ook de gemeenschap vermag te dienen. De stad 's-Hertogenbosch is u daarvoor veel dank verschuldigd, dank mevrouw Loeff, die alleen kan worden gehonoreerd door het nadoen van het voorbeeld, zoals u hebt voorgedaan.

En zo, burgemeester, richt ik dan thans voor het laatst namens de gehele raad tot u het woord. Ik sprak in het begin over weemoed. De tijd van uw officium is verstreken. Ik weet dat u geen man bent die aanstonds, na uw vertrek, zich in verstilde eenzaamheid zal opsluiten, maar die — zij het op ander terrein — een niet minder bezet werklevens zult vinden als tot nu toe. Maar toch zal het voor ú en voor óns ánders zijn. U zult niet meer zijn ónze burgemeester, ónze scheppende magistraat, ónze feilloze stuurman. Op vrijwel alle terreinen van het Bossche leven zal men u missen. Dit is de grootste

schaduwzijde van uw heengaan. U neemt niet alleen mee uw intellect, uw bestuurskracht, uw welsprekendheid, uw werkkraft, gij waart tevens — zonder dat wij het ons voldoende bewust waren — een ons allen bindend element, die in alle standen en rangen gewild en geliefd was.

Maar ook voor ú zal het anders zijn. Men heeft mij verteld dat u de stad 's-Hertogenbosch als woonplaats gaat verlaten en weer naar Vught terugkeert. Dit zal voor u een grote verandering in levensgewoonten, in activiteit en bemoeiing meebrengen. Toch spreek ik het vertrouwen uit dat u nog zeer dikwijls van nabij zult willen gaan aanschouwen wat uw arbeid in deze gemeente, in onze nieuwe stad heeft tot stand gebracht. Telkens opnieuw zult u dan in uw overtuiging bevestigd worden, hoe voortreffelijk, hoe geslaagd, hoe vruchtbaar uw magistratuur is geweest; hoe uw magistratuur aan de stad 's-Hertogenbosch nieuwe welvaart, nieuwe bloei en nieuwe voorspoed heeft gebracht. U hebt de armoe uitgebannen, aan ieder, die werken wil, arbeid gegeven en door het leggen van een materiële grondslag onder ieders bestaan de gelegenheid geschapen tot nieuwe geestelijke opgang.

Want dit moet tenslotte ook gezegd: de wethouder heeft er ook reeds op gedoeld en erover gesproken, hoe werd uw beleid en uw handelen gedragen, geïnspireerd door het eeuwigheids-element, door eeuwigheidswaarden, door een positief christelijk normenbesef. Waar u kon ging u inflatie van zedelijke normen tegen en liet de positieve waarde ervan in iedere bemoeiing doortrillen. Zo hebt u een machtige bijdrage geleverd tot het bevorderen van het ware menselijk geluk dat tijd en eeuwigheid verbindt en nog altijd staat in het teken van de oneindige God.

Burgemeester Loeff, moge Gods zegen in overvloedige mate op het verdere leven rusten van u, van mevrouw Loeff en van uw gezin.

Burgemeester, wij als gemeenteraadsleden hebben gehoord, dat u in uw schaarse vrije tijd een geslaagd amateur-filmer bent en dat u zich wel eens hebt laten ontvallen, dat u het niet onaardig zoudt vinden, wanneer u de films kon doen vergezeld gaan van een gesproken en muzikale tekst. Nu u in

de toekomst toch wel over iets meer vrije tijd zult gaan beschikken dan tot nu toe, hebben wij gemeend uw hobby in deze richting te completeren en stellen het daarop op prijs u thans bij uw afscheid een bandrecorder aan te bieden. Moge u dit geschenk, afkomstig van de raadsleden individueel, beschouwen als een bescheiden geschenk onzerzijds, waarmee wij slechts héél vanuit de verte kunnen vertolken en vertalen datgene, wat u voor ons gezamenlijk en voor ieder van ons persoonlijk bent geweest. Burgemeester, wil in deze geest dit geschenk aanvaarden."

De aanwezigen betuigen hun bijval met applaus.

De voorzitter, mr H. J. M. L o e f f , scheidend burgemeester, spreekt hierna als volgt:

„Dames en heren, raadsleden; en mag ik, met uw goedvinden, mij ook even richten tot de bezoekers op de publieke tribune, om naast mijn familie bij deze raadszitting, ook hartelijk welkom te heten u, monseigneur Bekkers, bisschop van 's-Hertogenbosch, u, mijnheer de Commissaris van de Koningin, u, mijne heren geestelijke, wereldlijke en militaire autoriteiten, u, mijne heren vertegenwoordigers van industrie, handel, vrije beroepen en standsorganisaties; u, hoofden van dienst en hoofdamtensaren, u, waarde collegas en tenslotte: u allen in de kwaliteit, waarin u thans in deze voor mij zo plechtige raadsvergadering aanwezig zijt.

Deze dag, nu ik afscheid neem van een functie, die ik bijna 38 jaren, waarvan de laatste 16 jaren als burgemeester van Brabants hoofdstad (en daarover zal ik het thans speciaal hebben) met grote liefde heb uitgeoefend is eigenlijk, en ik meen dat oprecht, een van mijn mooiste levensdagen. Het is namelijk een dag, waarop ik zelf vervuld ben van grote, grote dankbaarheid, de dankbaarheid, die toch in 's-mensen leven de zon het heerlijkst schijnen doet. Het is dankbaarheid jegens God, Die mij de gave, die Hij mij schonk in goede gezondheid met grote ambitie en ware levensvreugde liet gebruiken, daarbij natuurlijk zelf wel wetend, dat menselijke tekortkomingen, fouten en gebreken geenszins zijn uitgebleven; dankbaarheid

jegens mijn vrouw, die mij direct of indirect in mijn taak steeds vol optimisme terzijde stond en die mij altijd een voorbeeld was in het uitdragen van wilskracht en werklust voor de gemeente, die ook h  r lief was geworden en waarin ook zij, zoals de heren wethouder Schuurmans en dr Van den Heuvel reeds zeiden, speciaal op het gebied der Charitas en het Mater Amabiliswerk in grote bescheidenheid een taak had gevonden; dankbaarheid jegens de wethouders, de secretaris, de raad en het gehele ambtenaren- en werkliedenkorps van hoog tot laag; dankbaarheid jegens de Kerkgenootschappen, met wie de verhouding altijd een zeer vruchtbare was; dankbaarheid jegens diverse regeringsdepartementen en hun hier in 's-Hertogenbosch gevestigde diensten; dankbaarheid jegens het zo welwillende en steeds steunende provinciale bestuur en vele provinciale instanties, waarbij ik met name ook het Brabants E.T.I. mag noemen; dankbaarheid jegens het garnizoen, waarmede steeds de beste contacten werden onderhouden; dankbaarheid jegens het college van regenten der Bossche Godshuizen en de commissie van de afdeling Orthen voor de goede onderlinge relaties, die er steeds bestonden; dankbaarheid jegens vele collega's en tenslotte maar zeker niet het minst, dankbaarheid jegens de inwoners dezer stad, van wie ik uit alle categorieën zoveel steun en welwillendheid bij de uitoefening van mijn taak heb mogen ondervinden.

Vanzelfsprekend, dames en heren, brengt het klimmen der jaren en het derhalve moeten prijs geven van een functie, waarvan men werkelijk hield, een heimwee mee naar de tijd, dat nog geen grijs haar op het hoofd prijkte. Maar ik heb altijd de realiteit eerlijk onder de ogen willen zien, welke realiteit nu eenmaal voor ieder, die in ambtelijke of daarmede gelijkgestelde dienst is geplaatst deze is, dat er een tijd van komen, maar bij een bepaalde leeftijd ook van gaan is, welk laatste ik persoonlijk in het algemeen absoluut noodzakelijk acht, om aldus het werk aan jongere krachten te kunnen overdragen.

Maar dames en heren, het is toch zo, dat ook de pensioengerechtigde leeftijd een aparte fase in het menselijk leven is, die, mits niet gebroken en nog met levenskracht, levensvreugde en

velerlei interesse ingegaan, eveneens zijn eigen bekoring heeft, waarbij de levensrijkdom dan mede uit mooie herinneringen bestaat en deze zijn er in casu zeer vele, opgedaan in de jaren, die zijn voorafgegaan. Men zegt wel eens, dat als men zijn mooie herinneringen niet oud laat worden — en dit laatste heeft men in algemene zin wel in eigen hand — men ook zelf in zekere zin nog jong blijft. Welnu, in dit opzicht hoop ik nog heel, heel lang jong te blijven.

Het is zeer moeilijk, om, als men bij het afscheid nemen van zijn werk geprezen wordt, op de juiste wijze te bedanken. Laat ik eerst in algemene zin dit voorop stellen. Van mijn hooggeachte ambtsvoorganger, mr F. van Lanschot, heb ik trachten over te nemen, de grote liefde, die hij 's-Hertogenbosch toedroeg, zoals hij deze stad met zo veel élan, zoveel enthousiasme, zoveel werkkraft en toewijding zo uitstekend gediend heeft. Van tevoren wist ik, dat ik hem in die liefde voor 's-Bosch zeker niet zou kunnen overtreffen. Ik heb mijn best gedaan, hem in die liefde althans te evenaren in de wetenschap, dat alle goede en prettige arbeid de liefde tot datgene, waarvoor men werkt mede ten grondslag moet hebben.

De loco-burgemeester, de heer Schuurmans, aan wie ik dadelijk de ambtsketen zal overdragen, en mr dr Van den Heuvel, die namens alle fracties de woordvoerder was van de raad, hebben met de hun eigen welsprekendheid en grote hartelijkheid, mij op een bijzonder vriendelijke en waarderende wijze toegesproken, woorden, die mij zeer, zéér diep hebben getroffen. Verschillende malen moest ik bij me zelf denken: ben ik dat wel geweest, of: zo had ik misschien kunnen of althans moeten zijn.

Toen ik, na rond een jaar waarnemend burgemeester in deze gemeente te zijn geweest, te weten van eind november 1944 tot 16 oktober 1945, in de raadsvergadering van de tijdelijke gemeenteraad, d.d. 17 november 1945, door de helaas veel te vroeg ontslapen wethouder Van Soestbergen, als burgemeester van deze stad werd geïnstalleerd, sprak deze o.a. als volgt:

„De wel zeer moeilijke omstandigheden, waarmede gij uw functie aanvaardt, stellen aan een burgemeester hoge eisen.

Onze zo zwaar getroffen stad vordert uw hele persoon op. Daarbij — zo vervolgde wethouder Van Soestbergen zijn woorden en juist op deze woorden wil ik alle nadruk leggen — kan ik u de verzekering geven en dat namens de gehele raad, dat gij op krachtige medewerking van onze zijde zult kunnen rekenen. Speciaal ook namens de wethouders en de secretaris zeg ik u toe, dat wij onze beste krachten zullen geven, om de belangrijke vraagstukken naar beste vermogen op te lossen, teneinde het gestelde doel te bereiken. Verder vindt u hier een corps van uitstekende ambtenaren en werklieden, deskundig op allerlei terrein, die er een eer in zullen stellen met u en onder u 's-Hertogenbosch tot grotere bloei te brengen".

Welnu deze toezegging van wijlen wethouder Van Soestbergen is voor 100% bewaarheid geworden. Ik geloof, dat er moeilijk een gemeente, niet alleen in Brabant maar in geheel Nederland is aan te wijzen, waarin een burgemeester, die toch heus niet zo gemakkelijk was, zoveel medewerking, zoveel vertrouwen, zoveel loyaliteit, zowel arbeidsopbrengst van anderen als ik het zo mag noemen, en van zijn medebestuurders en van zijn ambtenaren en werklieden en van de bevolking heeft mogen ondervinden als in casu bij mij het geval is geweest.

De woorden, die door de heer wethouder Schuurmans en mr dr Van den Heuvel zijn gesproken, moet ik dan ook aldus vertalen, dat datgene wat sedert de oorlogsjaren in deze stad voor het algemeen welzijn der burgerij is tot stand gekomen, uitsluitend, maar dan ook uitsluitend, het resultaat is van de gezamenlijke arbeid en de uitstekende onderlinge samenwerking van alle daarbij betrokkenen, waarop wethouder Van Soestbergen bij zijn installatie-rede doelde, daarbij nog gevoegd de samenwerking met de burgerij het een en ander ten zeerste begunstigd door een sfeer van onderling vertrouwen, die niet beter had kunnen zijn.

Heren wethouders en gemeente-secretaris en daarbij wil ik ook zeker betrekken de wethouders en de secretarissen, die om diverse redenen niet meer in functie zijn. Gij weet zelf van hoe grote betekenis het voor een gemeente is niet alleen een bekwaam college van burgemeester en wethouders met

dadenwil te hebben, waar ieder der leden de hem toevertrouwde portefeuille naar beste vermogen beheert, maar gij weet ook van hoe grote waarde het is, dat met name in dit college heerst een grote bereidheid tot samenwerking en een groot onderling vertrouwen, welk vertrouwen eigenlijk zodanig moet zijn, dat men als het ware voor elkanders doen en laten durft en kan instaan, zoals in casu volkomen het geval was.

Ik heb tijdens mijn gehele Bossche burgemeesterschap nog nooit een stemming in het college van burgemeester en wethouders meegemaakt, omdat men steeds elkander heeft weten te vinden.

Ik getuig hier gaarne, trouwens de raad weet dit wel, dat vele belangrijke initiatieven juist van uw zijde, heren wethouders, zijn uitgegaan en dat wij steeds zijn bijgestaan door secretarissen (ik heb gisteren nog de grote lof op onze huidige secretaris, mr Van Geelen, mogen zingen), secretarissen, wier grote deskundigheid en werkzaamheid onze arbeid altijd in de hoogste mate hebben bevrucht.

Mijnheer Schuurmans gij zijt van de wethouders, de oudste in wethoudersjaren. Het resultaat van uw arbeid als wethouder van Sociale Zaken is misschien niet altijd zo spectaculair, maar de tijd zal onherroepelijk steeds meer uitwijzen, dat uw arbeid in de na-oorlogse ontwikkeling van 's-Hertogenbosch van de allergrootste betekenis is geweest en zal blijven. 's-Hertogenbosch, waar ook juist in sociaal opzicht door allerlei historische factoren zo veel arbeid te verrichten was en nog is, mag zich gelukkig prijzen in uw persoon de juiste man op de juiste plaats te hebben. Maar dames en heren laat ik niet persoonlijk worden, want dan zouden ook de andere wethouders of gewezen wethouders en secretarissen zeer veel hulde moeten krijgen. Ik moge slechts volstaan mijne heren met u te zeggen uit de grond van mijn hart, dat ik de hoogste achting voor uw kundig en met zoveel toewijding gedaan werk zal blijven houden, niet minder gelukkig zijnde met de warme vriendschap, die gij mij steeds hebt geschonken. Ik geef u de heilige verzekering, dat ik mij in mijn burgemeester-

lijk werk in 's-Hertogenbosch temidden van u steeds en veilig en gelukkig heb gevoeld.

Dames en heren raadsleden. Aan het hoofd van de gemeente staat, zoals u weet, de raad. Ik heb er altijd naar gestreefd dit staatsrechtelijk beginsel nauwgezet te eerbiedigen. Als voorzitter van uw raad was het o.a. mijn taak de beraadslagingen van uw college te leiden en dit te doen, staande boven de partijen met eerlijke onpartijdigheid.

Ik heb in dit opzicht althans mijn best gedaan.

Een bewijs van het goede gebruik van uw grote bevoegdheden kwam naar mijn persoonlijke zienswijze steeds duidelijk tot uiting bij uw streven, om bij de veelheid van zaken, die u te behandelen kreeg en bij het steeds ingewikkelder worden van het bestuursapparaat, u vooral te bemoeien met de grote lijnen en u normaliter niet te begeven op allerlei kleine zijpaden, waarbij u wel de bomen, maar niet meer het bos zoudt zien.

Van de Bossche raad, zoals ik deze persoonlijk heb meegemaakt, mag ook in de volle zin van het woord worden getuigd, dat hij zich steeds ten volle bewust was van het feit dat, om werkelijk tot grote daden te komen, de schouders gemeenschappelijk onder een werk moeten worden gezet en dat eendracht het beste cement is om tot een werkelijk sterk bouwwerk te geraken. In de naoorlogse jaren zijn verstrekkende voorstellen aan uw raad ter beoordeling en beslissing voorgelegd. Gij hebt er nimmer voor teruggedeinsd grote verantwoordelijkheid in deze op u te nemen, steeds openstaande voor weloverwogen adviezen, die u van de zijde van het college van burgemeester en wethouders werden gegeven. Sedert 1945 heb ik vele raadsleden meegemaakt, zoals er telkens bij iedere raadsverkiezing door allerlei omstandigheden wijzigingen plaats vinden, terwijl er helaas ook verschillende raadsleden tijdens mijn burgemeestersperiode zijn overleden.

Laat ik hier openlijk verklaren, en ik doe dit in alle oprechtheid, dat ik altijd met genoegen naar een raadsvergadering ben gegaan, omdat ik wist, en dat geldt alle fracties, dat er bij het doen en laten der leden uitsluitend gelet werd op het

behartigen van het gemeentebelang, zoals ieder raadslid dit naar eigen inzicht en levensbeschouwing zag. Gij waart er daarbij steeds op uit, nimmer een lid van het college van burgemeester en wethouders of een uwer medeleden ook maar in het minst onaangenaam te zijn.

De zo welwillende woorden, die mr dr Van den Heuvel in aansluiting aan de zo hartelijke woorden van de heer Schuurmans namens de raad tot mij heeft gericht, woorden door mij geïnterpreteerd in de zin, zoals ik dit straks met aanhalingen uit de rede van wijlen wethouder Van Soestbergen heb toegelicht, hebben mij zeer ontroerd en ik ben met name voor de waardering en de vriendschap, die er uit klonk, u allen, dames en heren raadsleden, zeer dankbaar.

Mag ik u de oprechte verzekering geven, dat ik ook aan de samenwerking met de raad en aan de kracht, die er van uw raad steeds uitging, heel mijn leven lang de mooiste en de allerbeste herinnering zal bewaren.

Ik heb eergisteren in een bijeenkomst van praktisch het gehele ambtenaren- en werkliedenkorps, waarbij ik namens deze door de gemeente-secretaris mr Van Geelen op de meest hartelijke wijze ben toegesproken reeds afscheid genomen van de ambtenaren van de gemeente-secretarie en verder van alle ambtenaren en werklieden van de vele diensten, die de gemeente als zodanig kent.

Ik heb toen niet onder stoelen of banken gestoken welke buitengewoon grote waarde ik aan een goed ambtenaren- en werkliedenkorps toeken en hoe ik denk over het uitstekende korps wat 's-Hertogenbosch in deze bezit.

Ik zal thans niet in herhaling treden, maar moge volstaan met nogmaals aan allen mijn grote erkentelijkheid tot uitdrukking te brengen voor alles wat door hen tot het welzijn van onze stad werd gedaan, hierbij grote nadruk leggend op de uitstekende onderlinge geest, die ook bij het ambtenaren- en werkliedenkorps aanwezig is, wat eveneens voor het werk als zodanig van het grootste belang is te achten.

In mijn installatie als burgemeester van deze stad heb ik gezegd:

„Het leven, zoals deze stad dit de eeuwen door heeft mee-

gemaakt, waarbij grote voorspoed werd afgewisseld door felle en langdurige tegenslagen, dit leven, dat de schittering gekend heeft van het Bourgondische en Oostenrijkse tijdperk, maar dat ook kon zuchten onder de gruwelen van oorlog, pest en watersnood, dit leven zal ook thans na deze afschuwelijke oorlog, weer tot welvaart komen, omdat de burgerij van 's-Hertogenbosch opnieuw de fierheid, energie, daadkracht en vormingsdrift zal tonen, die in het verleden de inwoners dezer gemeente zo zeer hebben gesierd."

Welnu de Bosschenaren hebben deze taak ten volle positief beantwoord, want het particuliere initiatief en zulks op de meest verschillende gebieden van het maatschappelijk leven, waarbij ik met zeer grote sympathie de Kamer van Koophandel, de Industriële Kring, de Kath. Middenstandsvereniging en de diverse werknemers-organisaties noem, heeft met de gemeentelijke overheid samengewerkt op een wijze, die in de volle zin van het woord voortreffelijk mag heten.

Het is mij een voorrecht vanaf deze plaats aan de burgerij en aan de genoemde instanties hiervoor alle verdiende hulde te brengen.

Ik stel het vervolgens op prijs hier ook mijn oprechte erkentelijkheid tot uiting te brengen jegens de pers en met name de plaatselijke pers, die in de onmiddellijke na-oorlogse en zo moeilijke jaren begreep, dat men met kritiek, die niet opbouwend was, uiterst voorzichtig moest zijn, om belangrijke werken niet te doen stranden.

De steun van de pers heeft er ongetwijfeld ook mede toe bijgedragen, dat 's-Hertogenbosch heeft kunnen bouwen aan een nieuwe toekomst, die thans geleidelijk, want we zijn er natuurlijk nog niet, steeds duidelijker gestalte gaat krijgen.

U zult, dames en heren raadsleden, thans niet van mij verwachten, dat na alles, wat door de beide vorige sprekers op zo'n stijlvolle, hoffelijke en voor mij vleierende alhoewel zeker niet geheel verdiende wijze is gezegd geworden, ik nog in details zal ingaan op hetgeen in de afgelopen 16 jaren, ik herhaal nogmaals door gezamenlijke inspanning van krachten, op het terrein van de stedenbouwkundige en maatschappelijke uitgroei der stad is tot stand gekomen, of dat ik zou memoreren

de talrijke plannen, die nog op uitvoering wachten, waarbij met name ook de verdere sanering der binnenstad mij zeer ter harte gaat.

Wel zou ik gaarne met uw toestemming, nog even de gelegenheid willen aangrijpen, nu ik voor de laatste maal in de Bossche raad mag spreken, om de grote lijnen, welke het gemeentebestuur direct na de oorlog in zijn beleid voor ogen hebben gestaan, al is het dan maar schetsmatig, want elk toekomstperspectief steunt nu eenmaal op verwachtingen, door te trekken naar de toekomst.

Ook in 's-Hertogenbosch, een stad, zoals u weet met een eerbiedwaardige ouderdom en een sterke traditie is het wel duidelijk gebleken, dat de ontwikkelingsgang niet alleen en uitsluitend te voorspellen is op grond van een lijn, welke zonder meer uit de geschiedenis kan worden afgeleid, hoe belangrijk deze lijn ook overigens op zich zelve is.

Uw raad heeft enerzijds zelf duidelijk bewezen en anderzijds duidelijk ervaren dat, als ik het zo mag noemen, autonome en niet rechtstreeks met een bestaand historisch gegeven verband houdende krachten ook uitermate belangrijke impulsen kunnen geven aan de expansie van het plaatselijke economische sociale en culturele leven.

Beziet men onze stad in de eerste na-oorlogse jaren, ik heb daar vroeger al eens op gewezen, dan ligt het toenmalig zwaartepunt van de economische activiteit met name in de sterk overheersende z.g. verzorgingsfunctie, de verzorgingsfunctie die, behalve in de zeer beduidende plaatselijke handel, ook zelfs in de toenmaals bestaande industrieën, w.o. enkele zeer belangrijke, verhoudingsgewijze sterk tot uiting komt.

Voor de werkgelegenheid domineren in die tijd vooral de niet industriële sectoren van het bedrijfsleven, terwijl deze werkgelegenheid zich verder concentreert in de van oudsher in deze stad zeer belangrijke handel en verder in de verkeerssector, waarbij ook de z.g. maatschappelijke diensten, die er in een provinciale hoofdstad nu eenmaal vele zijn, aan een niet onbelangrijk gedeelte van de plaatselijke bevolking een bestaansbasis verschaffen.

Het in 1948 (de heer Schuurmans heeft daar al op gewezen)

door het Brabants E.T.I. aan uw raad uitgebracht weivaartsrapport voor onze stad geeft in dit alles een uitstekend inzicht.

In een dergelijke constellatie, die dus op de eerste plaats op de verzorging als zodanig betrekking heeft, wordt de economische activiteit in haar ontwikkeling en uitbouw, zoals te begripen valt, voor een belangrijk gedeelte bepaald en begrensd door het stedelijk- en streekinkomen. Deze min of meer eenzijdige constellatie noopte niet alleen vele arbeiders bij de verdere groei der bevolking buiten 's-Bosch en vaak ver daarbuiten in de daar bestaande industrieën arbeid te zoeken, maar deze constellatie bracht bovendien bij teruggang of stilstand van het stedelijk- en streek-inkomen, zoals wij dit aan den lijve hebben ervaren, vaak grote plaatselijke werkloosheid mede. Deze werkloosheid werd soms nog extra verzwaard door de omstandigheid, dat bij ernstige daling der conjunctuur en diens tengevolge overbezetting, wat het personeel betreft, der industrieën, de Bossche arbeiders, die elders in de industrie werkzaam waren in het algemeen eerder voor ontslag in aanmerking kwamen dan arbeiders uit de gemeente, waar die industrie gevestigd was. Bij dit alles kwam nog een ander gevaar en wel dit: de voortschrijdende verbetering van de verkeers- en vervoersomstandigheden, welke gepaard gingen met een toenemende differentiatie van de economische structuur in een streek, werkte bovendien en zulks duidelijk ten nadele van onze stad, een afleiding van de verzorgingsfuctie naar nieuw opkomende, vooralsnog kleinere centra in het verzorgingsgebied van 's-Hertogenbosch sterk in de hand, zoals deze opkomst, we hebben maar naar verschillende gemeenten in de vroegere Meijerij van 's-Hertogenbosch te kijken, nog altijd en begrijpelijkerwijze voortgang vindt.

De omstandigheid voorts, dat 's-Hertogenbosch door allerlei historische factoren, die aan uw raad voldoende bekend zijn, en die nog zijn gememoreerd door wethouder Schuurmans, te maken had met een niet onbelangrijk aantal maatschappelijk niet aangepaste inwoners, waarvan er velen op onderstand waren aangewezen, maakte het bovendien des te meer noodzakelijk, dat na de oorlog een nieuwe economische en daarmee zo nauw samenhangende actieve sociale, onderwijs- en economische politiek werd ingeluid.

Regionale verzorging als zwaartepunt kon nu eenmaal, zoals het lange tijd in het latere Bossche leven was geweest, niet meer de enige of althans hoofdpijler zijn, waarop 's-Hertogenbosch zijn welvaartsgroei zou kunnen baseren. Wilde 's-Hertogenbosch in de toekomst voldoende bestaansruimte bieden niet alleen aan de eigen sterk groeiende bevolking, maar ook aan een gedeelte van de streekbevolking, die nu eenmaal in ons huidige bestel, bij de inkrimping van de bestaansmogelijkheden in het agrarisch leven steeds meer op de centrumgemeente is aangewezen, dan diende alles in het werk te worden gesteld om met name een versterking van het industrieel economisch element in de Bossche samenleving tot stand te brengen. Ik heb daarop bij mijn installatie als burgemeester van deze stad in november 1945 reeds sterk de nadruk gelegd.

De na de oorlog door uw raad met zoveel daadkracht ingezette vernieuwingspolitiek (ieder tijdperk stelt nu eenmaal zijn eigen eisen) heeft niet teleurgesteld.

Integendeel. Dezer dagen las ik nog in een E.T.I.-rapport, dat het aantal arbeidsplaatsen in de Bossche industrie in 1947 rond 6.000 en in 1950 rond 8.000 bedroeg en dat dit aantal op de dag van heden is gestegen tot rond 12.000, dat is een verdubbeling vergeleken met 1947.

Door de forse uitbreiding van reeds bestaande en door de zo belangrijke vestiging van een groot aantal nieuwe industrieën, werd aldus niet alleen een sterke uitgroei van de industrie in deze stad bereikt, maar werd bovendien een zeer grote mate van industriële verscheidenheid verkregen, hetgeen met het oog op de conjunctuurgevoeligheid natuurlijk van de allergrootste betekenis is.

Naast de van oudsher hier gevestigde en voorheen sterk overwegende voedings- en genotmiddelenindustrie zien wij nu, dat vele andere takken van nijverheid, waaronder de zo belangrijke metaalnijverheid, sterk naar voren zijn gekomen.

Het werkgelegenheidspatroon in deze stad heeft daarmee thans volkomen andere contouren gekregen, waarop zich de zo uiterst belangrijke sociale verzorging en een sterke ontwikkeling van het technisch onderwijs volkomen hebben afgestemd of liever gezegd, waarop beide laatste, onder leiding

van de respectieve wethouders, zo'n buitengewoon gunstige wisselwerking hebben gehad.

's-Hertogenbosch voorheen het typisch verzorgingscentrum en daarnaast een zeer belangrijke ambtenaren-, militaire- en culturele stad, dit alles ongetwijfeld ook op de dag van vandaag nog van de allergrootste betekenis, is thans echter verrijkt met een industriële apparatuur, die zich minstens met die van steden van gelijke grootte volkomen kan meten, ja deze al dikwijls overtreft.

Het is mij niet mogen gelukken juiste statistische gegevens te verkrijgen, die een inzicht geven in de uitgroei, die ook ongetwijfeld de handels-, verkeers- en dienstensector in deze stad gedurende de na-oorlogse jaren hebben ondergaan.

Met onze eigen ogen kunnen we, inzake de handelssector, echter aanschouwen, dat behalve in kwantitatieve zin, deze uitgroei ook zeker in kwalitatieve zin heeft plaats gevonden.

Wat door het grootwinkelbedrijf en de handeldrijvende middenstand de laatste jaren in deze stad door herbouw, nieuwbouw en nieuwinrichting is tot stand gekomen verdient onze grootste aandacht. Ook de verkeers- en dienstensector heeft een niet onbelangrijke uitbreiding ondergaan. Wie b.v. alleen al op de na-oorlogse ontwikkeling van het bankwezen in onze stad let, ziet daarin een duidelijk teken van de sterke groei in de verschillende sectoren van het economisch leven, die de stad de laatste jaren is ten deel gevallen.

Zelfs het regionale verzorgingsgebied, dat 's-Hertogenbosch zoals ik reeds zei in het verleden steeds heeft gekenmerkt, is niettegenstaande de opkomst van vele nieuwe kleine centra, hetgeen weliswaar een nog grotere uitgroei in dit opzicht heeft tegengehouden, toch nog tot vergroting gekomen, wat behalve uit de eigen sterke bevolkingsgroei en die van de omliggende streek mede te verklaren valt door het feit, dat ook vele verzorgingsbehoeften, zoals wij ook zelf ervaren, op een hoger peil zijn gekomen, voor welk hoger peil dan weer hoofdzakelijk juist in de centrumgemeente het gewenste wordt aange troffen.

Men kan zich thans de vraag stellen, en nu kom ik aan het doortrekken van de lijnen, waarop ik in de aanvang van deze

beschouwing doelde, of een stad met een expansiedrang en dadenkracht, zoals 's-Hertogenbosch deze de laatste jaren tot uitdrukking heeft gebracht, daarbij in aanmerking nemende haar gunstige ligging, wat grote rijkswegen, spoorwegen en waterwegen betreft, zich in haar huidige functie bij hetgeen tot heden verkregen werd verder mag neerleggen, een vraag die met name moet worden gesteld nu de landsgrenzen in economisch opzicht steeds meer gaan wegvallen en een nieuw West-Europa zich duidelijk in zijn begin-fase aan het aftekenen is.

Voor een stad als 's-Hertogenbosch, die in het verleden zo'n belangrijke invloed heeft uitgeoefend op het politiek en economisch leven van een zeer groot gebied — u hebt mij meerdere malen met groot enthousiasme over de rijke geschiedenis van deze stad horen spreken — is dit laatste naar mijn bescheiden mening een niet aanvaardbare gedachte.

Naar mijn stellige overtuiging ligt dan ook het toekomstige perspectief van 's-Hertogenbosch, waarbij het woord toekomst in ruime en zelfs zeer ruime zin moet worden opgenomen, niet alléén meer in het vervullen van een bepaalde centrumfunctie, die wat de werkgelegenheid betreft verre die van de vroegere verzorgingsfunctie overtreft, maar evenzeer in het worden van wat ik zou willen aanduiden met de naam „expansieve agglomeratie”, welke agglomeratie op de duur een steeds grotere rol zal moeten spelen in het nationale en zelfs internationale bestel.

Een zo harmonisch mogelijke opbouw van de economische structuur in ons dynamisch groeiend Brabant vereist, dat de daartoe aangewezen economische zwaartepunten en hieronder valt thans ongetwijfeld ook 's-Hertogenbosch, in hun ontwikkeling zoveel mogelijk gelijke tred houden, zoals zulks ook door het Brabants E.T.I. wordt voorgestaan. Het gevaar is anders niet denkbeeldig, dat ook deze provincie op de duur stedelijke situaties zou zien ontstaan, welke ernstige bezwaren oproepen voor een juiste bevolkingsspreiding en een goede menselijke leefbaarheid.

Heden ten dage, u kunt het in verschillende toonaarden lezen, bestaat praktisch niet veel verschil van mening meer

over de noodzaak der decentralisatie van de industrie. Wij constateren n.l. in Nederland, dat er wat het industriële leven aangaat reeds oververzadigde gebieden zijn, waarbij wij direct aan de Randstad Holland denken. Als principe wordt thans vrij algemeen aanvaard, dat deze spreiding in algemene zin bereikt moet worden — uitzonderingen daargelaten en die uitzonderingen zijn er ook — door een zekere regionale concentratie. Hierover heeft men vroeger, zoals u weet, wel eens anders gedacht, omdat men toen ook tot kleinere kernen wilde komen. De ervaring leert echter, dat de industriële ontwikkeling, daarbij dus zeer pertinent afstand doende van de massa-vestiging, het meest effect sorteert in een gunstig industrieel klimaat, waarvoor niet alleen bepalend zijn gunstige objectieve vestigingsfactoren, maar ook en zeker niet minder het complex van wat men noemt secundaire vestigingsvoorwaarden, waaronder dan wordt verstaan het geheel van maatschappelijke, sociale, onderwijs- en culturele voorzieningen, die ter plaatse bestaan.

Het ligt voor de hand, dat deze meer ontwikkeld zijn en meer kansen tot verdere ontplooiing krijgen, naar mate men te maken heeft met een levend centrum van behoorlijke omvang, zoals 's-Hertogenbosch dit in volle werkelijkheid thans reeds is, welke stad in waarheid kan bogen op hoge sociale, onderwijs- en culturele waarden met in haar onmiddellijke omgeving Vught, een belangrijk natuur-recreatieoord.

Ongetwijfeld vormt deze aantrekkingskracht een van de factoren, waardoor een agglomeratie van bepaalde omvang, als het ware door haar grootte zelf, de oorzaak van haar verdere uitgroei is.

Dit wordt terecht ook met zoveel woorden gesteld in de zesde industrialisatienota, die van de minister van Economische Zaken is uitgegaan.

In deze gedachtengang gaat men er van uit, dat dezelfde krachten, die de ontwikkeling van het Westen voor een gedeelte zozeer bevorderd hebben, ook aangewend dienen te worden om dezelfde ontplooiing, ik herhaal nog eens uitdrukkelijk tot zekere graad, eveneens elders te stimuleren.

Als men nu de huidige positie van 's-Hertogenbosch tegen deze achtergrond beziet dan beantwoordt deze stad volledig

aan het beeld van wat ik noemde „Expansieve agglomeratie”.

Met de direct aangrenzende gemeenten, welke voor een belangrijk stuk reeds een woonfunctie vervullen voor de in het centrum werkzame bevolking, telt de agglomeratie 's-Hertogenbosch reeds thans rond 130.000 inwoners.

Deze agglomeratie kan nog belangrijk worden uitgebreid. Immers niet alleen met deze aangrenzende gemeenten, waarmee onze stad altijd op goede voet heeft geleefd en waarmee reeds verschillende gemeenschappelijke regelingen zijn tot stand gekomen, maar ook met die gemeenten, die behoren tot de streek 's-Hertogenbosch, zal men in de toekomst tot een gesprek op brede basis moeten komen rakende de welvaartsstructuur van de gehele streek rondom 's-Hertogenbosch. In een bespreking, die ik enige maanden geleden met enige collega's mocht hebben, vond deze gedachte in principe instemming. Voor het verder op gang brengen van dit gesprek zal ongetwijfeld een taak voor mijn opvolger zijn weggelegd.

Wat ik zo juist zei over het beeld van 's-Hertogenbosch, als zijnde een expansieve agglomeratie, wordt nog geaccentueerd en verkrijgt nog meer relief door de uitzonderlijk gunstige economisch-geografische ligging van de stad, waarop ik reeds eerder wees.

De centrale ligging van Noord-Brabant tussen de Randstad Holland, het Belgische Scheldebekken, het Limburgs-Duits-Belgisch Maasbekken en het Roergebied, ik toonde u het een en ander al vroeger meerdere malen op de kaart aan, heeft ook voor 's-Hertogenbosch de allergrootste betekenis.

Trekt men een straal van goed 100 km vanuit onze stad dan raakt men al deze belangrijke gebieden. Maar buiten dit belangrijk gegeven, biedt de ligging van 's-Hertogenbosch nog meer perspectieven. In de verkeers- en transportstroom tussen centraal Nederland en het zuidelijk landsdeel vervult 's-Hertogenbosch n.l. van oudsher een schakelfunctie.

Bij een mijner Nieuwjaarsredes heb ik uitvoerig over de havenbetekenis van 's-Hertogenbosch in vroegere eeuwen gesproken. In de huidige samenbundeling van rijks- en provinciale wegen en het grote spoorweg- en autobussenknooppunt ter plaatse, herkennen wij nog steeds deze verbindende schakel.

Nog sterker spreekt echter de unieke ligging van 's-Hertogenbosch in het geheel van het centrale Nederlandse waterwegenstelsel, waarop ook reeds vroeger door mij de aandacht van uw raad werd gevestigd.

Duidelijke tekenen wijzen er op, dat deze centrale waterwegen, schakels als zij zijn in de verbindende keten tussen de zeehavens en de West-Europese industriële zwaartegebieden, in het in de toekomst steeds meer éénwordend West-Europa van nog meer importantie zullen worden dan reeds nu het geval is, zulks mede door de te verwachten uitbouw van het op deze waterwegen aansluitend net van kanalen, waaronder de voor 's-Hertogenbosch zo belangrijke Zuid-Willemsvaart, waarover reeds meerdere malen van officiële zijden uitlatingen zijn gedaan.

Het is verder een bekend en reeds zichtbaar verschijnsel, dat de industriële expansie van onze zeehavens voor industrieën, die niet talis qualis op de onmiddellijke nabijheid van een zeehaven zijn aangewezen zich opdringt landinwaarts langs de grote rivieren. Wie had vijf en twintig jaren geleden van een belangrijke scheepswerf, zoals Verolme er thans een in Heusden bezit, waar reeds schepen van 20.000 ton worden gebouwd of van de grote Lips' fabrieken te Drunen, waar schroeven voor de grootste zeeschepen worden gemaakt, kunnen dromen?

In het perspectief van een werkelijke Europese ruimte, waarin wij ongetwijfeld eenmaal, hoe lang dat nog zal duren weten wij niet, zullen leven, wonen en werken, zal deze tendentie eerder versterkt dan verzwakt worden, want bij de dan optredende schaalvergroting zal het weinig uitmaken of bepaalde projecten alsdan worden gerealiseerd aan de monding der rivieren dan wel meer landinwaarts.

Als men in deze visie de lijn der grote waterwegen volgt dan is 's-Hertogenbosch vanaf de huidige begrenzing van het Zuid-Hollandse havenbekken ongetwijfeld een der eerste zuidelijke expansieve agglomeraties in potentie, die men tegen komt.

In het ruime toekomstperspectief van 's-Hertogenbosch zie ik dan ook weer het beeld van een stad, welke evenals in

vroegere tijden een stuk van haar welvaart als het ware over water binnenhaalt, echter dan meer door realisering van eigentijdse industriële mogelijkheden, dan door te trachten de vroegere overslag en transitio weer economische inhoud te geven, want bij eerste onderzoek blijken voor dit laatste de kansen niet groot te zijn.

Daarvoor zal dan echter wel nodig zijn een inderdaad goede havenaccommodatie, die dan mede de basis zal worden voor de uitbouw van 's-Hertogenbosch tot een krachtig industrieel centrum van nationale en op de lange duur van internationale betekenis, met ten slotte geen ander uiteindelijk doel, (de heer Schuurmans heeft het alreeds duidelijk gezegd), dan om de welvaart van de sterk groeiende bevolking van deze stad en deze streek te dienen zulks tot verhoging van het ware menselijk geluk.

Zoals uw raad weet is het vorig jaar aan het Brabants E.T.I. in samenwerking met het ingenieursbureau Witteveen en Bos te Deventer en prof. Klaassen uit Rotterdam de opdracht verleend tot het uitbrengen van een rapport omtrent het belang, dat 's-Hertogenbosch in zijn huidige situatie heeft bij de verkeerswegen, met name ook de waterwegen, waaraan het gelegen is en omtrent de mogelijkheden, die voor 's-Hertogenbosch ontstaan, wanneer verbeteringen in deze verkeerswegen worden aangebracht en op grond van dit rapport te komen tot een advies, welke plannen onze gemeente zou kunnen nastreven ter bevordering van de industrie- en handelsactiviteiten, zo mogelijk met een prognostische benadering van de ontwikkeling, welke van dit streven mag worden verwacht.

Het spijt mij, dat ik dit rapport, waarover ik reeds meerdere besprekingen met genoemde instanties mocht hebben niet meer persoonlijk in uw raad kan behandelen.

Ik kon het echter niet nalaten en ik hoop, dat u mij in deze wilt excuseren, in mijn laatste beschouwing, die ik in deze raad mocht houden op het een en ander en zulks in aansluiting op mijn jongste Nieuwjaarsrede, reeds wat verder vooruit te lopen, al was het dan in enigszins speculatieve zin, om daarmee door te trekken de grote lijnen, die het gemeentebestuur, zoals ik daar straks zei, direct na de oorlog voor ogen hebben gestaan.

Het spreekt verder van zelf, dat 's-Hertogenbosch in de toekomst ook de grootste aandacht zal moeten blijven schenken aan zijn sterke handelsfunctie en niet minder aan zijn verdere culturele uitgroei, zoals de cultuur in deze stad de eeuwen door in hoog aanzien heeft gestaan, opdat 's-Hertogenbosch steeds meer en meer zal worden een stad van een goed harmonisch evenwicht, waar het goed is te wonen en te werken.

Een groot man, een zéér groot man, heeft eens gezegd: het gebeurt somtijds, dat men iets niet ziet, omdat het te groot is. Laat 's-Hertogenbosch er voor zorgen, dat het grote en soms schijnbaar onmogelijke — want meer is mogelijk dan men soms denkt — niet buiten zijn gezichtsveld blijft.

Wie niet schiet raakt zeker nooit en wie bij het schieten punten wil behalen, moet zeker op de roos mikken.

Dames en heren raadsleden, denkt thans niet, dat ik zou vergeten te bedanken voor de geweldige geschenken, die mij in deze raadszitting zijn aangeboden.

Het ene was mij natuurlijk bekend en dat is mijn portret; ik heb er verschillende malen voor mogen poseren. Ik beschouw het als een grote eer, dat dit in de stijlvolle kamer van burgemeester en wethouders zal worden opgehangen naast het fraaie portret van mr F. J. van Lanschot, geschilderd door Jan Sluyters. Met dit portret zal ik niet alleen persoonlijk maar ook mijn vrouw en mijn kinderen en ook degenen, die na hen komen contact blijven houden met de stad en met het voornaamste huis in die stad, dat is het raadhuis, waarin ik zoveel mooie en gelukkige jaren heb doorgebracht. Ik geloof, nu ik het schilderij weer eens opnieuw zie en vooral nu ik het ingelijst zie, dat de kunstschilder, de heer Wim van der Plas erin geslaagd is een buitengewoon kunstig geschilderd portret tot stand te brengen. Ik ben u, dames en heren raadsleden, voor deze geste bijzonder erkentelijk en, vanzelfsprekend, mijnheer Schuurmans, aanvaard ik dit portret buitengewoon gaarne om het te doen ophangen in de zaal hiernaast.

Maar, dames en heren raadsleden, u hebt het hierbij niet willen laten en u hebt mij begiftigd, de heer Schuurmans heeft het betreffende raadsbesluit voorgelezen, met de gouden ere-

penning van de stad. Dit had ik toch zeker niet mogen verwachten want ik vind, dat ik met de zilveren penning al uitermate goed beloond was geworden. Maar aan de gouden erepenning is verbonden, zoals de heer Schuurmans ook gezegd heeft, het ereburgerschap van 's-Hertogenbosch, waardoor de contacten met 's-Hertogenbosch, waarover ik zo juist sprak en waarop ik zoëven doelde, niet alleen nog hechter zullen zijn, maar waardoor dit geschenk nog een extra betekenis krijgt.

Mag ik mij, dames en heren, maar kinderlijk uitdrukken door te zeggen: ik ben er geweldig blij mee en ik ben er geweldig gelukkig door. Weest ervan overtuigd, dat ik deze gouden penning niet zal gaan leggen in een kast of in een brandkast maar dat ik hem zal deponeren op mijn schrijfbureau, waaraan ik, ook nu ik gepensioneerd ben, nog wel dagelijks zal zitten, om aldus elke dag levendig te houden die buitengewoon goede en vruchtbare samenwerking, die ik met de wethouders en met de raad mocht hebben.

Hartelijk, hartelijk dank voor deze zeer hoge onderscheiding.

En, dames en heren raadsleden, daarbij heb gij het nog niet willen doen blijven, want mr dr Van den Heuvel heeft mij, namens u allen individueel, aangeboden een bandrecorder; ik geloof, zo te zien, het nieuwste apparaat dat door Philips is uitgebracht. Ik ben er enorm blij mee. Ik geloof, dat het eigenlijk ook is het mooiste speelgoed, dat men een gepensioneerde kan aanbieden. De heer Van den Heuvel heeft gezegd: „Burgemeester, u bent een groot film-amateur” en inderdaad, dames en heren, ik heb heel veel films gemaakt, ook van mijn eigen huisgezin en dat zijn de meest kostbare. Ik heb een apparaat, een projector, die inderdaad de gelegenheid biedt om het beeld en het geluid te synkroniseren maar een geluidsapparaat was nog niet in mijn bezit. Ik geef u de verzekering, dat u, dames en heren raadsleden, er mij een enorm groot plezier mee hebt gedaan en dat ik er heel veel mee zal werken.

Toen ik in november 1944 als waarnemend burgemeester naar 's-Hertogenbosch kwam, was het inderdaad, door de heren Schuurmans en Van den Heuvel is daar alle nadruk op gelegd, een uitermate moeilijke tijd. Een kapotgeschoten stad

met tientallen problemen, die om een oplossing vroegen en zulks niettegenstaande de enorme vreugde, die ons allen toen bezielde, omdat we sedert eind oktober van dat jaar weer vrije burgers waren na ruim $4\frac{1}{2}$ jaar van oorlogsgeweld en harde bezetting en wrede onderdrukking. Ik heb toen, en zeker niet in oktober 1945, toen ik burgemeester van deze stad werd, kunnen vermoeden, dat op de dag van vandaag, 1 oktober 1960, bij mijn heengaan als burgemeester van deze stad de internationale hemel weer tot berstens toe vol spanningen zou zijn.

Moge God de wereld voor verdere verdwazing behoeden.

Aan u allen, die hier aanwezig zijt, van harte dank zeggend voor het bijwonen van deze voor mij zo belangrijke vergadering neem ik thans afscheid, ik herhaal in grote dankbaarheid, van het burgemeestersambt en in casu van het burgemeestersambt van 's-Hertogenbosch. Mag ik u, mijnheer Schuurmans, die thans als loco-burgemeester gaat optreden en dit ongetwijfeld voortreffelijk zult doen, omhangen met de ambtsketen die ik persoonlijk voor goed afleg.

In wens 's-Hertogenbosch, deze driftig groeiende stad met haar trouwe, opgewekte en werkzame bevolking, deze stad met de fraaiste kerk, die Nederland bezit, zoals de St. Jans Kathedraal ook de eeuwen, die thans nog komen gaan en in geestelijk en in materieel opzicht altijd haar kroon zal blijven, onder Gods machtige zegen met de voorspraak zijner Moeder, zo zeer in deze stad vereerd, ook voor de toekomst alle, alle goeds toe en met deze woorden moge ik mijn laatste raadsvergadering besluiten."

(De aanwezigen betuigen hun instemming met een langdurig applaus.)

De heer wethouder Schuurmans, loco-burgemeester, sluit hierna de plechtige raadszitting.

Monseigneur W. M. Bekkers, bisschop van 's-Hertogenbosch, richt hierna de volgende woorden tot de scheidende burgemeester.

„Burgemeester Loeff, u zoudt mij niet het woord willen ontnemen, maar nu u de heer Schuurmans met de ambtsketen hebt omhangen, hebt u daar ook het recht niet meer toe en ik spreek dus vrijmoedig uit.

Drunen en Vught en 's-Hertogenbosch. Dat is een opgang en een promotie, die ik aan elke priester uit het Bossche bisdom zou willen gunnen. We staan stil deze morgen bij 's-Hertogenbosch. En ik mag mij ontslagen achten om ook als bisschop van 's-Hertogenbosch in herhaling te vallen maar wel te zeggen, dat ik graag onderstreep de voortreffelijke inhoud van de twee referaten, waar wij vanmorgen naar hebben mogen luisteren. U hebt een nieuwe stad gebouwd en u hebt die stad gebouwd met vleugelen. Dat kan een machtige wiekslag opbrengen en als de helft waar is van wat ze van u geschreven en gezegd en bejubeld hebben, burgemeester Loeff, dan geloof ik, dat ge nog een groot man zoudt zijn en ik zou op dit moment willen wensen, dat de helft maar waar was en dat we de andere helft kregen in uw opvolger. Dan zou die opvolger hopelijk niet de vleugels kortwieken maar ze de glans geven, de glans van de machtige wiekslag, waartoe u in deze zestien jaren in Den Bosch fundament en gebouw gesticht hebt.

Ik zat na te denken, want eerlijk gezegd, ik had het speechje klaar, maar ik houd het weg want nà en op het einde van zo'n bijeenkomst dan kun je niet meer spreken van papier.

Ik dacht: Aangenomen — en daarvan ben ik overtuigd — dat het waar is wat vandaag gezegd is, dat het alleen maar mogelijk is geweest, dat u zo geweest bent en dit tot stand gebracht hebt, ten eerste door de kracht van de Heer, Die u in blijmoedigheid hebt gediend, door de liefde en de samenwerking van heel velen in uw omgeving — en die omgeving was wijd — en vervolgens door die diepe innerlijk-christelijk-katholieke overtuiging, waar u niet mee te koop liep, maar die in feite altijd te constateren was.

De kortste weg van de Oude Dieze naar het gemeentehuis loopt via de Verwersstraat en ik denk, dat u toch niet omdat er maar éénrichtingsverkeer is, wel eens anders ging, namelijk over de Parade via de Sint Jan naar het gemeentehuis. Om die reden was u niet een goede burgemeester, om die reden was u zelfs niet een goede katholiek. Maar het was wel een demonstratie, een uiting, die wij zo dikwijls meer beleven van wat er innerlijk in u leefde en als ik sprak van Drunen, Vught

en 's-Hertogenbosch dan is dat niet uw verdienste, en wil ik daar graag bij terugdenken aan uw vader en moeder en terugdenken aan uw overheid, die u een kans heeft gegeven. Wanneer u enorm veel voor 's-Hertogenbosch gedaan heeft, is dat ook nog niet eens uw grootste verdienste maar uw grootste verdienste is, dat u het gedaan hebt uit innerlijke, diep-christelijke overtuiging, die u vitaal hield en die u apostolisch maakte. Een groot man, burgemeester Loeff, die maakt persé fouten, want die neemt risico's en dan komen de feilen wel eens naar boven. En een groot man beperkt zich niet tot zijn ambt en tot zijn ambtsplicht en die treedt daarbuiten, die doet méér, die doet alles, wat hij maar enigszins kan, waar de mensheid, waar de Heer zelf hem roept en waar hij meent goed te doen. Ik denk hier heel bijzonder aan wat u bent, en ik neem maar één voorbeeld, voor het katholiek hoger onderwijs. Daarnaast hebt u zich op andere terreinen bewogen, maar ik kom telkens terug op dat éne punt: de innerlijke, diep-christelijke overtuiging, die u dwong om apostolisch te zijn, die u dwong om u zelf te geven en wie zich zelf geeft, die geeft wat hij van God kreeg en die geeft dus het beste.

En dát is uw verdienste.

Ik heb een telegram gekregen uit Rome. En dat telegram, heel eenvoudig, zoals u wel meer gezien hebt, daar staat o.m. in: „Buitengewone verdiensten”. Ik moet het daar helemaal mee eens zijn en ik mag het daar helemaal mee eens zijn, juist omdat u gewerkt hebt op die basis, waarover ik daarjuist sprak. En ik dank u daarvoor: u was een trouw zoon van de Kerk. U was ook een kritisch zoon van de Kerk, maar dat mag ik wel en ik ga u niet testen op uw theologische vakbekwaamheid. Ik test u alleen op uw groot geloof, uw grote zorg voor uw Kerk en uw diepe liefde voor Haar en dan behaalt u heel hoge punten. Ik mag dus onderstrepen wat vanuit Rome ons geseind werd: „buitengewone verdiensten.”

Mevrouw Loeff en beste kinderen. U hebt bij de lof aan uw man en uw vader in deze dagen betuigd, niet buiten spel gestaan. Gelukkig, want u verdient het. En wat ik nu ga doen, daar bent u toch wel heel nauw bij betrokken, méér dan wie ook, en ik ben blij, burgemeester, dat ik de

Vicaris heb kunnen meebrengen en dat ik ook de Plebaan heb kunnen meebrengen; in zijn territorium hebt u tenslotte gewoond en nu gaat u dat verlaten met weemoed, terugdenkend aan hem en bijzonder ook aan de Sint Jan maar ik wil u toch nog wel even zeggen: u blijft in het bisdom. En mijn wiken strekken zich verder uit dan 's-Hertogenbosch; het is niet onmogelijk, dat ik u nog eens roep. U weet wel, we hebben op de Papenhulst nogal eens prettige besprekingen gevoerd, wanneer het ging over nieuwe parochies en nieuwe kerken; ook met de Deken hebt u zo prettig samengewerkt. Ik ben ook blij, mijnheer de Commissaris van de Koningin, dat u toch nog op tijd aanwezig hebt kunnen zijn; we schrokken straks wel eventjes, dat u aan de grens opgehouden werd, want u weet op hoe hoge prijs, ook van onze kant, gesteld wordt de samenwerking met het bestuur van de provincie en de samenwerking met de burgemeester ter plaatse. Ik ben blij, dat er verschillende burgemeesters hier zijn en er zijn prachtige voorbeelden van begrip voor die samenwerking. Ik dacht nog even toen hier gesproken werd door dr Van den Heuvel, dat het zo jammer was, dat u gaan moest; wat is er dan een verschil met een pastoor! Hier wordt getreurd, dat u gaat; bij sommige pastoors treuren we, omdat ze zolang blijven. Eigenlijk moest daar toch een mixtum uitkomen en moesten we daar samen nog eens over kunnen praten, want misschien, dat ook uw invloed, na enige ondervinding op dit terrein, wat groeien en wat stijgen kan; we kunnen er samen in ieder geval eens gezellig over beginnen te praten. Het doet me plezier, dat ze zeggen, dat het hun spijt, dat u gaat, dat ik in het bijzijn van uw raad, burgemeester Loeff, en het bijzijn van al die vrienden, die met u hebben samengewerkt, dat ik nu eerlijk en oprecht, zoals dat ook weer vandaag uit uw woorden sprak, die oprechtheid, die eerlijkheid en die overtuiging, mag zeggen, dat het me een hele grote vreugde is en dat het me diep aan het hart gaat, dat ik u mag opspelden de versierselen van een van de hoogste Pauselijke Orden: Commandeur in de Orde van de Heilige Gregorius."

(De aanwezigen betuigen hun bijval met een langdurig applaus).

Mr Loeff dankt hierna als volgt: „Monseigneur, mijnheer de Vicaris, mijnheer de Deken en mijnheer Plebaan, u zult begrijpen, dat ik toch wel erg beduusd ben. Het is natuurlijk een enorme verrassing en ik zou alleen dit willen zeggen, dat het trachten een goed christen te wezen ook in zich sluit het trachten te wezen een goed burgemeester, want ik geloof, dat er de nauwste relatie bestaat tussen het goed willen vervullen van de plichten van de staat en een werkelijk christelijke levensbeschouwing.

Ik moge hier Zijne Heiligheid de Paus mijn zeer nederige dank betuigen voor deze hoge onderscheiding en mijn grote erkentelijkheid gaat vanzelfsprekend uit, ja ik heb zelf ook wel eens iets te maken gehad met het aanvragen van onderscheidingen in vroeger tijd, Monseigneur, maar degenen, die deze onderscheiding in Rome wel hebben willen bevorderen; en dan kijk ik toch op de eerste plaats in uw richting. Ik ben er zeer, zéér erkentelijk voor en mag ik u ook hartelijk dankzeggen voor de buitengewoon vriendelijke woorden, die u aan mijn adres en aan het adres van mijn vrouw en ook mijn kinderen hebt willen wijden.

Mijnheer Plebaan, ik neem wel afscheid van 's-Hertogenbosch maar zeker niet van de Sint Jan. Ik behoor tot die mensen, monseigneur, die zeggen, dat bidden nog niet zo gemakkelijk is, bovendien anders zou men ook geen Weesgegroetjes voor penitentie krijgen. Maar in alle geval, mijnheer Plebaan, het wordt mij altijd gemakkelijk gemaakt in die wonderschone Sint Janskerk, waarvan u de herder bent en dit op zo'n voortreffelijke wijze. Ik moet u zeggen, dat ik altijd de grootste eerbied heb gehad, ik heb dat zo van dichtbij mogen meebeleven, voor wat u allemaal voor uw parochianen over hebt. Ik hoop, dat u mij nog heel dikwijls, of liever gezegd: ik ben ervan overtuigd, dat bij leven en welzijn u mij, mijn vrouw en ook mijn kinderen nog heel dikwijls in de Sint Jan zult zien.

Monseigneur, ik kan u de verzekering geven, dat deze hoge pauselijke onderscheiding voor mij een reden zal zijn om hetgeen ik op katholiek maatschappelijk gebied op het ogenblik doe, ook in de toekomst te doen met nog groter toewijding en met nog groter wilskracht.

Hartelijk, hartelijk dank, monseigneur."

(Applaus.)

Mr dr C. N. M. K o r t m a n n , commissaris der Koningin in de provincie Noord-Brabant, richt hierna het woord tot de scheidende burgemeester.

„Mijnheer de burgemeester, geachte vergadering.

Het waren niet moeilijkheden aan de grens, maar het was een cumulatie van vertragingen op mijn thuisreis, die mij verhinderden om te luisteren naar de woorden die uit de raad tot u gericht werden, burgemeester. Het heeft mij bijzonder gespeten omdat ik weet, en hier spreek ik met de woorden van mijn hooggeëerde ambtsvoorganger Claudius Prinsen in Breda in zijn dissertatie, omdat ik weet hoe de verhouding tussen burgemeester en raad kan zijn en hoe juist daar het spel het schoonst gespeeld wordt en dan denk ik aan de speelse maar ook aan de puntige opmerkingen, die Prinsen daarover heeft.

Ik heb, toen ik de tweede druk van Prinsen's boek over de burgemeester bewerkte, neergeschreven waarom en hoe toch zo markant het verschil ligt tussen de vooroorlogse en de na-oorlogse burgemeester. De na-oorlogse burgemeester beweeglijk tegenover de voor-oorlogse burgemeester statisch. De na-oorlogse burgemeester vormvrij tegenover de vormgebonden voor-oorlogse burgemeester. De snel reagerende na-oorlogse tegenover de bedachtzame voor-oorlogse; de essentieel denkende na-oorlogse tegenover de dogmatisch ingestelde voor-oorlogse. De praktische formule van de na-oorlogse tegenover de dwingende theorie van de voor-oorlogse. De na-oorlogse manager tegenover de magistraat van voor de oorlog. En toen ik die gedachte bij me zelf ging chequen aan uw beeld, burgemeester, toen werd ik verlegen met wat ik in die tweede druk heb neergeschreven, want het klopt bij u niet. Gij hebt ongetwijfeld de statigheid van onze grootouders en daarbij de beweeglijke speelsheid van de moderneren. Gij houdt ongetwijfeld van vormen, de zitting van vandaag bewijst dat weer eens temeer. En toch bent gij thuis bij de Amerikaanse industrieel en is de Amerikaanse industrieel bij u gemakkelijk thuis. Gij reageert snel, zo snel, mag ik het oneerbiedig uitdrukken, als

wellicht een marktkoopman en menig magistraat, menig ministerieel ambtenaar heeft dat tot zijn schade en schande ondervonden. Maar toch paart gij aan deze snelle beweeglijkheid een slimme voorzichtigheid; gij hebt u nooit bij de onderhandelingen, en ik heb er vele van meegemaakt, laten verleiden tot kwetsbare vechterspositie. Gij waart klassiek geschoold van huis uit. Uw woning bewijst het van top tot teen, maar toch zijt gij modern denkend en allerm minst gebonden aan vormelijkheid als vormelijkheid. Gij waart vol eerbied voor principes al kondt gij gemakkelijk existentiële casuïstiek toepassen. Maar uw eerbied voor de principes is juist gebleken toen het moest: in de oorlog.

En dan dat laatste: gij waart een manager, zonder twijfel een manager maar dan, merkwaardig, een manager zonder gevaar voor manager-ziekte. Gij wist wel uw managerschap tot de maat van de vooroorlogse magistraat in acht te nemen; gij waart en gij zijt, zoals ge daar stond, een magistraat van de eerste rang.

Zo, burgemeester, hebt gij mijn theorie wellicht zwaar op de proef gesteld maar gij hebt het gedaan op een wijze, die u verplicht heeft en aan Drunen en aan Vught en misschien, of zeker wel het meest aan 's-Hertogenbosch, maar daar bovenuit aan de provincie, die u lief was, aan het vaderland, dat u reeds geëerd heeft met de voor een burgemeester als zodanig hoogst mogelijke Koninklijke onderscheiding.

Burgemeester, gij hebt mij op de proef gesteld, maar het ligt u ook om dat te doen. Gij zijt in uw bijna maximale ambtsduur, zowel voor-oorlogse als na-oorlogse burgemeester geweest en wel goed verdeeld. Gij zijt nog jong; gij zijt zo oud, dat gij recht hebt op pensioen, maar gij zijt zo jong, dat gij nog vol van plannen zit, zoveel plannen voor uw vrije tijd, dat uw vrije tijd nooit vrij zal zijn.

Burgemeester, ik moge u toewensen, of ik ben er zeker van, dat gij, jong meester Loeff geworden, oud zo sterk meester Loeff zult blijven, dat alleen een knap zeiler u de loef zal kunnen afsteken."

(De aanwezigen betuigen hun bijval met applaus.)

Mr Loeff spreekt hierna als volgt:

„Mijnheer de Commissaris van de Koningin, mag ik u met een heel enkel woord hartelijk dankzeggen voor de bijzonder vriendelijke woorden, die u aan mijn adres hebt willen richten. Ik moet u zeggen, wat ik hier in Brabant heb meegemaakt en met name ook na de oorlog, nu de tijden zoveel veranderd zijn, dat was een provinciaal bestuur, dat van energie bruiste. Waar men ook in Nederland komt, overal hoort men op het ogenblik spreken van dat naarstig groeiende Brabant. Ik kan u de verzekering geven, dat het voorbeeld, dat in deze door het provinciaal bestuur wordt gegeven op het gemeentebestuur van 's-Hertogenbosch, op de raad, op het college van burgemeester en wethouders en op mij persoonlijk bijzonder stimulerend heeft gewerkt en dat ik het als een grote eer heb beschouwd als burgemeester van Brabant's hoofdstad aan die verdere uitgroei van onze dierbare provincie te hebben mogen medewerken.

Ik dank u bijzonder hartelijk voor uw zeer vriendelijke woorden.”

(Applaus.)

De heer wethouder Schuurmans, loco-burgemeester besluit de bijeenkomst, onder dankzegging aan allen voor hun aanwezigheid, met de uitroep: „Leve onze nieuwe commandeur”.

De aanwezigen stemmen hiermee in met een driewerf hoera.

Daarna verlaat mr Loeff met zijn familie onder applaus de raadzaal.